m_educ_2025_086

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

Виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 2 курсу, 613 групи
Чернолюк Марія Олександрівна

Керівник:
доктор психологічних наук,
професор **Іванчук М.Г.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4 від 12 листопада 2024 р
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Чернолюк М. О. Виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття ОР «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. Чернівецький національний ун-т імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2024. 71 с.

Кваліфікаційна робота другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 13.00.01. «Початкова освіта» присвячена вивченню актуальної проблеми виховання – *особистісних якостей у молодших школярів*. Проаналізовано наукові виміри щодо змісту та сутності поняття «особистісні якості», розкрито специфіку розвитку уявлень у молодших школярів щодо *особистісних якостей та їх розвитку в позаурочній роботі*.

За результатами емпіричного дослідження обгрунтовано важливість особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів у вихованні особистісних якостей в дітей молодшого шкільного віку; необхідність підвищення потенціалу виховання особистісних якостей у практиці сучасної школи, а саме: організації позаурочної роботи, змістом якої передбачено використання проблемно-рольових ігор, міні-дослідження, проведення тренінгів, що сприяє утвердженню моральних переконань, розвитку особистісних якостей, почуття власної гідності тощо.

Ключові слова: «особистість», «особистісні якості», «організованість», «цілеспрямованість», «товариськість», «працьовитість» «самостійність», «сумлінність», «витриманість», «відповідальність», «позаурочна діяльність».

ABSTRACT

Chernoliuk M. O. Education of personal qualities in junior schoolchildren in extracurricular activities. - Manuscript. Qualification work for obtaining the Master degree in specialty of 013 Primary education. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2024.

The qualification work of the second (master`s) level of higher education in the specialty 13.00.01 «Primary education» is devoted to the study of the actual problem of education – personal qualities in junior schoolchildren. The scientific dimensions of the content and essence of the concept of «personal qualities» are analyzed, the specifics of the development of junior schoolchildren`s ideas about personal qualities and their development in extracurricular activities are revealed.

Based on the results of the empirical study, the importance of personality-oriented and activity-based approaches in the education of personal qualities in junior schoolchildren is substantiated; the need to increase the potential of personal qualities education in the practice of a modern school, namely: organization of extracurricular activities, the content of which includes the use of problem-role games, mini-research, trainings, which contributes to the establishment of moral beliefs, development of personal qualities, self-esteem, etc

Keywords: «personality», «personal qualities», «organization», «purposefulness» «sociability», «hard work», «independence», «conscientiousness», «endurance», «responsibility», «extracurricular activities».

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.О. Чернолюк

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1. 8

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 8

1.1. Сутність і зміст поняття «особистісні якості» у науковому вимірі 8

1.2. Основні характеристики молодшого шкільного віку у площині виховання особистісних якостей 17

1.3. Сутність та виховний потенціал позаурочної діяльності у розвитку особистісних якостей в дітей молодшого шкільного віку 22

Висновки до розділу І 33

РОЗДІЛ ІІ. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ 34

2.1. Діагностика виявлення наявних особистісних якостей у дітей молодшого шкільного віку та рівня й особливостей їх прояву 34

2.1.1. Характеристика методичного інструментарію емпіричного дослідження особистісних якостей дітей молодшого шкільного віку 35

2.1.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження рівня виховання особистісних якостей молодших школярів. 39

2.2. Позаурочна робота як домінуючий простір виховання особистісних якостей у дітей молодшого шкільного віку 48

2.3. Реалізація моделі оптимізації виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності та результати її ефективності 61

Висновок до розділу 2 68

ВИСНОВКИ 70

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 72

ДОДАТКИ 78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні, як ніколи, потребує особливої уваги питання щодо створення умов для становлення творчої, самостійної особистості, здатної реалізувати власний потенціал, свої основні мрії, задовільняти інтелектуальні потреби, покладати на себе відповідальність, проявляти самостійність у прийнятті незалежних рішень і відповідати за їх результати, долати кризові випробування, здійснювати особистісні вибори, ефективно використовувати регулятивні резерви, призвичаюватися до нових викликів життя тощо.

У Законі України «Про освіту», Концепції Нової української школи, Державному стандарті початкової освіти зазначається: «… пріоритетним завданням школи є розвиток гармонійної, творчої особистості дитини, її властивостей і особистісних якостей, формування в неї активності та інноваційності».

Проблему розвитку особистості молодшого школяра, зокрема її особистісних якостей вивчали вчені як зарубіжної, так і вітчизняної психології. Актуальною вона є і на сьогодні як у дослідженнях науковців, так і спостереженнях практиків. У полі зору різні її аспекти – розвиток, стимулювання, внутрішньої активності школяра, його мотиваційної сфери, спрямованості та інші. Разом з тим, не зважаючи на вагомість досліджень проблеми особистісного розвитку дитини, питання виховання, виховання особистісних якостей, зокрема у молодшому шкільному віці, потребує подальшого вивчення.

Основні аспекти становлення особистості в період дитинства розглядалися й надалі вивчаються у дослідженнях українських учених, зокрема: розвиток особистості та виховання базових особистісних якостей у теорії розвитку особистості за вченням Г. Костюка; класичні підходи до розвитку особистісних і моральних якостей у вченні І. Беха, О. Запорожця, К. Чорної, особистісно-орієнтоване виховання дитини І. Беха;

М. Боришевського, виховання особистості школяра в умовах інтегрованого навчання за дослідженнями М. Іванчук, формування особистості у дитячому віці концепція Р. Павелківа та ін.

Значний доробок з проблеми загальних психолого-педагогічних закономірностей розвитку особистості, індивідуальності віднаходимо у дослідженнях А. Бойко, Л. Варяниці, О. Стребні та ін. А питання виховання особистісних якостей молодших школярів стали актуальними у дослідженнях Л. Карпушиної, А. Хижняк, І. Червінської, О. Ширини та ін. Увага дослідників зосереджена на недостатність вивчення проблеми особистісних якостей молодших школярів, їх специфіку, умови виховання і розвитку.

Навчальна діяльність, безумовно як провідна у період шкільного віку дитини, є одним з найважливіших чинників, що здійснює вплив на становлення особистості школяра, розвиток особистісних і моральних, вольових якостей молодшого школяра. Разом з тим, важливе місце у розвитку особистісних якостей школяра належить і позаурочній роботі. Саме цій проблемі й присвячене наше дослідження, яке спрямоване на відстеження тенденцій розвитку, особливостей виховання особистісних якостей у молодшому шкільному віці в умовах позаурочної роботи. Це й обумовило вибір *теми нашого магістерського дослідження* **«Виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності».**

Зв'язок роботи з науковою темою кафедри педагогіки та методики початкової освіти: «Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів».

Мета дослідження – теоретичне та емпіричне вивчення особливостей розвитку особистісних якостей дітей молодшого шкільного у позаурочній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність ключового поняття дослідження «особистісні якості» у науковому доробку вчених.

2. Окреслити основні характеристики молодшого шкільного віку у площині сприйнятливості розвитку особистісних якостей.

3.Здійснити емпіричне дослідження щодо виявлення рівня та особливостей прояву особистісних якостей у молодших школярів.

4. Розкрити потенціал позаурочної роботи у вихованні особистісних якостей в дітей молодшого шкільного віку та розробити методичні поради вчителю щодо оптимізації виховання особистісних якостей у позаурочній діяльності.

Об'єкт дослідження – особистісні якості та їх розвиток.

Предмет дослідження – особливості виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності.

Методи дослідження *Теоретичні* - аналіз, порівняння та узагальнення наукових положень філософської, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження. *Емпіричні* – спостереження, бесіда, моделювання ситуацій, опитування, комплекс методик діагностування, спрямованих на виявлення рівня розуміння сутності особистісних якостей; метод педагогічного дослідження й математичної обробки його результатів.

Дослідження здійснювалось упродовж 2023 – 2024 рр. Базою дослідження стали учні 1-4 класів (86 осіб) Сторожинецької гімназії (м. Сторожинець Чернівецької області).

Практичне значення дослідження полягає в доборі методик діагностування рівня розуміння важливості сформованих особистісних якостей у взаєминах учнів молодшого шкільного віку; розробленні порад учителю, щодо оптимізації виховання особистісних якостей у позаурочній діяльності, моделюванні позаурочних заходів та іншого практико-орієнтованого методичного доробку (завдань, ситуацій, бесід) у контексті предмету дослідження, які можуть використовуватись у безпосередній практичній (урочній та позаурочній діяльності) вчителя сучасної початкової школи, а також здобувачами вищої освіти на етапі їх професійної підготовки.

Апробація результатів. Основні положення, результати дослідження

кваліфікаційної роботи обговорювалися та позитивно відзначені на методичному об’єднанні вчителів початкової школи Сторожинецької гімназії (м.Сторожинець, Чернівецька область) та висвітлені у матеріалах науково-практичної студентської конференції ЧНУ 2024 р.).

Структура та обсяг магістерської роботи. Вступ. Два розділи (з відповідними підрозділами), список використаних джерел. Основний обсяг роботи - 72 сторінки. Робота містить 3 таблиці, додатки.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутність і зміст поняття «особистісні якості» у науковому вимірі

Людство з давніх часів прагнуло зрозуміти сутність людини. З цією метою вченими було запропоновано чимало концепцій, теорій, проте однозначної відповіді й до цих пір немає. Пояснюється це і наявністю відмінностей між людьми, що ускладнює задачу дослідникам у визначенні спільного, що об'єднує представників людської раси [51].

Як відомо, за твердженням учених, зокрема психологів, людина в процесі взаємодії з природною і соціальною сферою (включається в систему суспільних зв'язків), матеріальними і духовними обставинами її життя і діяльності, формується й стає особистістю. Отож, ключовими нашого магістерського дослідження є такі поняття як: «якості особистості», «особистісні якості».

Проблема особистості є об'єктом вивчення психології, філософії, соціології, педагогіки та ін. Основні вчення науковців часто об'єднує думка про те, що особистість включає в себе індивідуальні й соціальні характеристики, якості, властивості, тобто сукупність усіх цих компонентів [51,7, 12,].

Визначають особистість ще як унікальну сукупність рис, думок, емоцій та поведінки людини, яка визначає її спосіб взаємодії з навколишнім світом. Особистість характеризують властивості, якості притаманні для людини-індивіда, що зростає упродовж усього життя, проявляє активну взаємодію із навколишнім світом, а найвищим ступенем її розвитку є духовний розвиток людини. Характеризуючи особистість, зазначають зосереджують увагу на якостях людини як носія своєрідних, унікальних, неповторних, якими і вирізняються люди, як особистості. Набір якостей у кожної особистості індивідуальний, що і виражає її індивідуальність та унікальність.

Щодо якостей, то вони є завжди суб'єктні. Якості особистості – це сталі внутрішні характеристики людини, кожна з яких, більшою чи меншою мірою визначає помисли, комунікації, поведінку, відчуття, реакції, цінності та її ставлення до оточуючих і себе самої. А тепер дамо визначення поняттю «особистісні якості».

Особистісні якості – це структурні компоненти, особливості прояву особистості. Особистісні якості – це відносно стійкі характеристики особистості, які проявляються у ставленні до навколишнього світу і до самої себе у поведінці і діяльності людини, характеризують її як члена суспільства, сформовані на основі відповідних потреб особистості, ставлення і звички поведінки [17].

З позиції теорії якостей особистості (Г. Олпорт і Р. Кеттел) основні якості особистості формуються в період дитинства і до закінчення школи, а надалі вони здатні змінюватися [60].

У віці шести-семи років у людини складається система базових якостей, яка і виражає її як індивідуальність, яка закріплюється у підлітковому і юнацькому віці й зберігається надалі упродовж усього життя.

Вчений психолог Г. Олпорт стверджував, що кожна людина унікальна і її індивідуальність включає в себе набір якостей особистості. Вони є вродженими, але у процесі спілкування здатні до змін. Суспільство контролює якості людини як особистості. За Г. Олпортом якості розділяють на загальні (властиві усім людям, але у кожної людини ступінь їх вираженості різна) та індивідуальні (які належать конкретній людині) й особистісні якості. Особистісні якості формуються під впливом соціуму [60].

Якщо розглядати особистісні якості з позиції теорії ролей, то можна припустити, що вони є узагальненими соціальними навичками у формі поведінкових рефлексів і формуються в ході виховання дитини через діяльнісне навчання.

Відповідно до гуманістичної теорії Абрахама Маслоу, «людина – це цілісна система, і її необхідно вивчати як єдину освіту» [45]. На його думку,

кожна людина з'являється на світ з певними якостями та здібностями, які вона повинна усвідомити та проявити протягом життя для реалізації.

Процес особистісного розвитку (А. Маслоу, К. Роджерс) характеризується як становлення особистості через розвиток вроджених тенденцій до самоактуалізації, свідомості («Я реальне»), визначення мети і високого сенсу існування (Я ідеальне). На формування особистості (і можна припустити, як і особистісних якостей) впливає мотивація людини, її стійкі ціннісні орієнтації та моральні установки, соціальні умови.

Розвиток особистості дитини відбувається через вирішення внутрішніх протиріч, властивих процесу дорослішання, а також через зовнішні стимули, що спонукають його змінюватися як особистість.

Узагальнюючи представлені положення про сутність особистісних якостей, відзначимо, що в багатьох теоріях особистості особистісні якості представлені як риси особистості і формуються з вроджених характеристик особистості на основі суб'єктного досвіду, ставлення до нього, за допомогою задоволення людиною своїх потреб, у ході навчання, діяльності, виховання, розвитку, самоактуалізації, взаємодії з людьми наслідування, під впливом соціального оточення та інших факторів, умов.

У процесі навчання, як зазначає О. Скрипченко, дитина активно формує свою особистість (з допомогою наслідування, копіювання, а далі й самонавчання). Відповідно теорії ролей вважається, що людина може цілеспрямовано формувати свої особистісні якості, коли вибирає собі за здатністю ролі. У гуманістичній теорії особистості (А. Маслоу, К. Роджерс) процес особистісного розвитку характеризується як становлення особистості через розвиток вроджених якостей.

Згідно феноменологічного підходу (К. Роджерс) особистісні якості формуються із особливостей переживання свого досвіду, залежать від Я – концепції.

А у когнітивній теорії особистісних конструкт Джорджа Келлі , особистісні якості описують поведінку людини.

В теорії українських психологів, класиків психології властивості, якості особистості формуються у процесі діяльності, взаємодії суб'єкта з світом, оскільки активність є головним джерелом розвитку особистості [3].

Розглянемо процес виховання, розвитку особистісних якостей детально.

Процес виховання особистісних якостей включає в себе: розвиток у людини потреб, вироблення (потребісно-мотиваційної сфери; людини), активну пізнавальну діяльність по оволодінню знаннями, щодо сутності якостей, що формуються, вироблення відповідних почуттів, поглядів і переконань (внутрішнього емоційно-почуттєвого прагнення); практичне формування умінь, навичок і звичок поведінки, зв'язаних з виробленням якостей; розвитком здібностей до прояву вольових зусиль, які допомагають долати труднощі і перешкоди.

Формування тієї чи іншої особистісної якості починається з вироблення у людини, особистості потреби в її набутті (на основі внутрішнього протиріччя між тим, якою є людина, особистість, і тим, якою вона хоче бути). Цього можна досягти на основі вивчення позитивних прикладів поведінки і діяльності людей із життя чи літературних героїв, через постановку цілей діяльності перед дітьми на початку занять, обговорення виявлених недоліків та визначення шляхів їх подолання. На основі мислительної діяльності в контексті аналізу її сутності, прояву якості в житті, відповідним способом поведінки, діяльності і спілкування у дітей буде формуватися і відношення до тієї чи іншої якості, які будуть проявлятися на практиці при взаємодії з навколишнім світом, людьми. Це вимагає сформованості у дітей відповідних умінь.

В.О. Сухомлинський зазначав, що виховання досвіду діяльності більш значиме, ніж формування у школярів уявлень про якості, оскільки вони проявляються на практиці через діяльність і поведінку. Для закріплення якості в структурі особистості потрібно навчити дитину виробляти самодисципліну, уміння докладати вольові зусилля для вирішення поставлених цілей (досягнення підвищують впевненість у собі) [52]. Узагальнюючи вище

зазначені положення, можна відзначити, що формування особистісної якості передбачає поєднання *мотиву, знання про якість, ставлення до нього і способу поведінки.* Якості характеризують внутрішнє сприйняття людиною дійсності (оцінка ситуації, мотивація) і проявлення цього у зовнішньому плані (взаємодія, спілкування). Кожну окрему якість треба розглядати в контексті особистості в цілому: з урахуванням її мотивів поведінки, відношень, емоцій, переконань. Мотиви, знання дитини потрібно співвідносити з її вчинками. Будова і характер якостей залежить від спрямованості особистості від співвідношення з іншими якостями і від функції, яку вони виконують у поведінці людини. Якість змінюватиме свій прояв залежно від того, з якими особливостями особистості воно пов'язане і в якій системі зв’язків виступає в конкретній дії людини.

Говорячи про розвиток особистісних якостей у процесі виховання, важливо враховувати такі закономірності, зокрема:

Закономірність зворотного зв’язку, впливу, яка розкриває сутність психічних особливості та якостей, які виникають під час адаптації людини до оточення та навколишнього середовища, внаслідок закріплення ставлення до того чи іншого явища, тієї чи іншої ситуації як відповідь на них. Далі закріплюються як звичка чи навичка і стають орієнтирами у дальшому розвитку людини. Як наслідок, нова якість, що з’явилась призводить і до нових взаємин, появи нових якостей чи властивостей, зумовлених потребам особистості. Розвиток кожної якості особисті починається з виховання найелементарніших найпростіших її елементів і рис поведінки, що визначаються потребами, почуттями, надалі стають ритуалами та інтегруються [45].

Кожна якість особистості має зв'язок із спорідненими і близькими за змістом якостями, що і відображає їх взаємозалежність і виступає наступною закономірністю. Звідси, бачимо, що автономної чи у повному розумінні цього слова самостійної якості не існує. Для прикладу, щоб дати характеристику такій якості, як відповідальність, то безумовно будемо дотичні

до таких якостей як: активність, бо відповідальна людина не буде пасивною особистістю, уважність, бо саме вона захищає від безвідповідальної поведінки, дисциплінованість, а якщо відсутня ця якість, то і особу не можемо вважати відповідальною тощо.

Сукупність позитивних якостей визначає вихованість людини, яка характеризує спрямованість прояви в поведінці та діяльності комплексу соціальних відносин.

На думку В. О. Сухомлинського, рівень вихованості дитини залежить від її бажання і зусиль прийняти і втілити на практиці пред'явлені цінності, норми, мотиви, спосіб життя (потенційні можливості для розвитку) як суб'єктивно – значущі [53].

Виховання – це управління процесом формування та розвитку дитині через створення при цьому сприятливих умов.

У рамках особистісних результатів освоєння основної освітньої програми початкової загальної освіти зазначаються у т.ч. особистісні якості. Зміст оцінки особистісних результатів на щаблі початкової загальної освіти включає у т.ч. рівень сформованості основ громадянської ідентичності; оцінку сформованості самооцінки, можливість бачити свої переваги та недоліки, поважати себе та вірити в успіх; допитливість; знання моральних норм і сформованість морально-етичних суджень, здатність до само оцінювання та оцінювання різних вчинків і людей з точки зору дотримання морально-етичних норм.

У структурі якостей містяться потреби, мотиви та інші психологічні характеристики особистості.

По-друге, якості як динамічні системи внаслідок впливів на особистість різних факторів (середовище, виховання, освіта та ін.) здатні до зміни, збагачення, інтеграції завдяки своїй складній організації (якості складаються з простих якостей, розвиток одних призводить до розвитку інших).

По-третє, вони проявляються в різних видах поведінки і діяльності особистості, у її відношенні до навколишнього і до самого себе, що визначається змістовною структурою якостей.

По-четверте, якості характеризують особистість і як члена суспільства (образ, портрет громадянина задається соціальним замовленням суспільства), і як унікальну індивідуальність (якості формуються на основі відповідності потребам конкретної особистості).

По-п'яте, процес виховання якостей особистості передбачає створення умов для закріплення в особистості мотиву, ставлення до дійсності і вироблення звички поведінки.

У цілому виховання якостей особистості – це тривалий і варіативний процес (непослідовний за часом). За необхідності виховання певної якості потрібно чітко вивчити його зміст, структуру, намітити інтегративні дії.

Оскільки деякі особистісні якості – складні психологічні утворення, то можливо часом сформувати тільки їх лише окремі структурні компоненти. А в ситуації, коли потрібно сформувати будь-яку особистісну якість у дитини, потрібно врахувати також її вікові особливості, необхідні психологічні компоненти можуть бути у стадії дозрівання і може не може щось зрозуміти, засвоїти.

Отож, особистісні якості – це відносно стійкі структурно-змістовні психологічні компоненти, характеристики особистості, що виявляються через ставлення до дійсності, до навколишнього і до самого себе в діяльності та поведінці людини, що характеризують її як члена суспільства і як індивідуальність, що формується на основі потреб особистості, відповідно у створених для цього процесу умовах виховання [15].

Особистісні якості *(якості особистості) трактують як здатність* людини поводитись відповідно встановленим правилам-нормам, з метою налагодження тісних міжособистісних взаємин. У системі міжособистісних взаємин індивідуальні якості проявляються у ставленні особистості до діяльності, до суспільства, до праці, людей, а також до самої себе

та поведінки конкретної людини як особистості [17]. Удосконалюються якості особистості упродовж життя власними силами суб'єкта під час взаємної діяльності та спілкування з іншими суб'єктами. Відповідно розвиток особистісних якостей розуміється як процес формування власними силами сталих позитивних характеристик особистості на основі суб'єкт – суб'єктних відносин в соціумі, у нашому контексті в умовах позаурочної роботи.

Для вивчення особистісних якостей індивіда, нами була здійснена наукова розвідка, щодо підходів, теорій та поглядів наукових шкіл. За визначення сутності теорії особистості – це припущення та умовиводи про те, що являє собою особистість, які ролі та функції вона виконує в суспільстві. Взагалі теорії виконують дві функції – пояснення та прогнозування стратегій поведінки, які є важливими для розвитку психології як науки в теоретичних і практичних напрацюваннях. Складові структурних компонентів, які близькі до якостей особистості та тих, які люди можуть демонструвати за різних життєвих обставин та ситуацій, що виникають у їхній життєдіяльності є важливими ознаками будь-якої теорії особистості Такі складові, компоненти демонструють основну базу підгрунтя людської психіки. Актуальною наразі є теорія щодо вивчення людини як індивіда, особистості і суб'єкта діяльності

Залежно від ситуації особа індивідуально сприймає навколишню дійсність, у тому числі й соціальне оточення, яке впливає на її формування. Відповідно предмету нашого дослідження доцільним і актуальним є дослідження якостей особистості, які допомагають ефективно навчатись, взаємодіяти, спілкуватись. Особистісні якості класифікують на позитивні, тобто ті, які сприяють розвитку особистості, позитивним взаєминам з оточуючими, самореалізації, задоволенню потреб індивіда, зростанню позитивної Я концепції, досягненню суспільно-корисних цілей. До них відносять: *працьовитість,* яка у свою чергу, неможлива без цілеспрямованості, наполегливості, старання, тощо; *доброчесність* –

як дотримання істини, неприйнятність брехні, лицемірства тощо; *відповідальність* – як; справедливість – в сенсі звички слідувати нормам та правилам рівності; самоконтроль – як здатність тамувати свої емоції та/або керувати бажаннями, потребами, інтересами, тощо; ввічливість – являє собою постійну повагу до оточуючих, а також тактовність, поштивість, шляхетність, компліментарність та ін.; *ініціативність* – як готовність брати на себе справи ключової важливості незалежно від їх складності; *добродійність* – готовність і бажання посильно допомагати, належним чином співчувати, щиро виявляти терпимість, безкорисливість та ін.

До основних негативних якостей особистості, відносять *лицемірність, підступність, брехливість, лінощі, злість та ін.*

Іншою є класифікація моральних (етичних) якостей, зокрема: *гідність, честолюбство, совість, порядність, милосердя, віра, надія та ін.* вольових якостей, таких як: самодисципліна, наполегливість, самоорганізованість, цілеспрямованість, ініціативність, сміливість, рішучість та ін.

У процесі свого розвитку, кожна людина, завдяки комунікації вступає у певні взаємини, формує персональний стиль крізь призму особистісних якостей, які як правило представляють у трьох формах: переконання (раціональне ставлення); стереотип поведінки (звичка); почуття, (переживання, мотив діяльності). Разом з тим, якщо якоїсь з цих форм у структурі тієї чи іншої якості немає, то це значить, що вона тільки формується чи знаходиться на початковій стадії. Основною характеристикою якості особистості є стійкість, яку людина проявляє в тих чи інших звичних та змінних умовах. На своєму шляху людина може зустрічати людей з різними комбінаціями якостей особистості, тому важливим є вміння забезпечити взаємодію з кожною людиною, оскільки така взаємодія забезпечує успішне та гармонійне життя. Не менш важливим є і сформованість такої властивості якості як гнучкість, вміння проявляти характер у процесі вирішенні різних життєвих ситуацій, знайти можливість

балансувати такими особливостями та якостями, які призводять до високоякісного налагодження необхідних взаємодій.

Особистісні якості можна вивчати через активність як міру діяльності, і як рівень перебігу процесу, і як потенційні можливості індивіда до взаємодії, і через різні впливи зовнішнього середовища на людину тощо.

Це і зумовило вивчення особливостей виховання особистісних якостей молодших школярів у площині позаурочної діяльності, безпосередньої участі їх у практичній роботі, яка організовується цілеспрямовано вчителем з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей, що розкривається нами в наступних підрозділах.

1.2. Психолого-педагогічні характеристики виховання особистісних якостей у дітей молодшого шкільного віку

Кожний етап вікового розвитку особистості вирізняється особливостями, специфікою у вихованні якостей. Тому одним із завдань нашої магістерської роботи є аналіз потенціалу, значення молодшого шкільного віку у розвитку особистісних якостей і на цій основі, визначення методологічних підходів та принципів організації процесу виховання особистісних якостей учнів початкової школи.

Саме у віці (6-7-10-11 років), дитина починає усвідомлювати себе як суб'єкта соціальних відносин, свою приналежність до соціуму. Ця обставина визначається новою соціальною ситуацію розвитку дитини та новим статусом – школяр, що підкріплюється важливою подією у житті дитини – початком навчання у школі. Це період, коли учень починає усвідомлювати себе, свої можливості і потенційні здібності, характеризується активізацією процесів самопізнання, інтересу до власного внутрішнього світу, комунікабельністю, й сумлінністю й формуванням відповідальності, порівняння себе з іншими [45]. Прийняття цієї позиції школярем – це важливий крок до подальшого формування особистості дитини та досягнення нею успіху в навчально-виховному процесі.

Результати аналізу досліджень учених свідчать, що молодший шкільний вік є особливим періодом у розвитку особистості, сенситивним у вихованні. У дитини з'являється потреба в новій життєвій позиції («я і суспільство», коли дитина намагається вийти за рамки дитячого способу життя) та суспільно значущої діяльності, що забезпечує цю позицію .

Нові соціальні ролі («школяр», «однокласник») вимагають від дитини встановлення нового, більш відповідального, ніж у дошкільному дитинстві, характеру поведінки (дотримання вимог педагога, адаптація до стандартизації умов життя) та спілкування (ділові взаємини з учителем та однокласниками). У дітей виникає потреба, прагнення дотриманні громадських вимог. Засвоюючи норми суспільної поведінки, дитина перетворює їх поступово на свої власні вимоги до самого себе. Діти, що вступили до школи, стають залежними від думок і взаємин оточуючих його людей, особливо від думки вчителя і однолітків. Нова структура взаємин «учитель-дитина» формує взаємини «дитина – суспільство» (в т.ч. ставлення дитини до однолітків). У вчителя як авторитетної особи втілено вимоги суспільства: у школі існує система еталонів, заходів для оцінки, яку вчитель реалізує на практиці, до якої долучає дітей.

Провідна діяльність дітей молодшого шкільного віку – це навчальна діяльність. І одним із завдань початкової школи – сформувати у дітей вміння вчитися. Однією з важливих умов формування вміння вчитися є наявність в особистості школяра якостей, які сприяють успішним результатам процесу навчання, зокрема: комунікабельність, товариськість, скромність, сумлінність та відповідальність. У процесі навчальної діяльності диференціюються інші види діяльності, і навіть формуються чи змінюються психічні процеси (наприклад, навчальна діяльність сприяє розвитку волі, вимагає внутрішньої дисципліни [33]), змінюються мотиви поведінки, які дають поштовх до розвитку пізнавальних інтересів та моральних уявлень дитини. Активність у навчанні – засіб, умова та результат формування особистості дитини в молодшому шкільному віці.

Основні психологічні новоутворення віку. Психічні процеси та функції розвиваються і вдосконалюються: сприйняття стає цілеспрямованим довільним, що дозволяє здійснювати спостереження за об'єктом для вирішення певного завдання, пам'ять набуває логічного характеру. Також інтенсивно розвивається мимовільна увага, яка поступово стає стійкою і довільною, мислення набуває форми міркування, стає узагальненим і абстрактним. Дитина в школі набуває науковий тип мислення, який орієнтує її на загальнокультурні зразки, норми, еталони, закономірності взаємодії з навколишнім світом, хоча думає школяр переважно наочними уявленнями. Особливо це простежується при визначенні дітьми абстрактних понять, коли школярі прагнуть уявити поняття у вигляді наочних конкретних образів (приклади з особистого досвіду). Але у молодшого школяра ще тільки формуються загальні способи орієнтування в істотних властивостях речей і явищ. Він ще тільки вчиться відрізняти випадкове і закономірне у всіх галузях людського життя, тільки виробляє критерії оцінки себе та інших, тільки вчиться діяти з позицій своєї оцінки, довільно обираючи спосіб поведінки. У цьому віці відбувається зміна способу і стилю життя: новий вид діяльності – навчальна, нова соціальна роль – учень, нові вимоги. На основі навчальної діяльності у дитини формується новий тип взаємин з людьми, зростає значимість міжособистісних і ділових відносин. Це пов’язано багато в чому з новою соціальної ситуацією розвитку. Навчальна діяльність, як провідна, в означеному віці, зобов’язує школяра до цілеспрямованої діяльності, відповідальної, суспільно-контрольованої, сприяє вихованню у дітей таких якостей як комунікабельність, вміння підпорядковувати свої інтереси інтересам колективу, толерантність, здатність до емпатії тощо. Тому дорослим важливо формувати орієнтири та цінності у дітей цього віку.

Молодший шкільний вік є сприятливим періодом для формування якостей особистості учня. У цьому віці уже розвивається самосвідомість: дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, яка піддається соціальним впливам: зобов’язана вчитися і в процесі учіння змінювати себе,

присвоюючи колективні знаки (мову, цифри тощо), колективні поняття, знання, ідеї, які існують у суспільстві, систему соціальних очікувань стосовно поведінки і ціннісних орієнтацій. Водночас дитина переживає свою унікальність, прагне утвердити себе серед дорослих і однолітків.

Ученими-дослідниками, з проблеми молодшого шкільного віку, встановлено, що основними особистісними новоутвореннями молодшого школяра є орієнтація на групу однолітків, формування особистісної рефлексії (здатності самостійно встановити межі своїх можливостей), формування усвідомленої і узагальненої самооцінки, усвідомлення і стриманість у прояві почуттів, формування вищих почуттів, формування вольових якостей тощо.

Рівень когнітивного та морального розвитку дитини у молодшому шкільному віці та рівень розвитку рефлексії дозволяють у молодшому шкільному віці не тільки краще орієнтуватися у соціальних нормах та процесах, а й свідомо здійснювати планування поведінки у ситуації конфлікту з оточуючими чи внутрішнього конфлікту. Поведінка дітей молодшого шкільного обумовлена внутрішнім вибором дитини, а не зовнішніми факторами. За дослідженнями учених і спостереженнями практиків особистісна сфера молодших школярів, її розвиток тісно пов’язаний з провідною діяльністю – учінням. Проте, включення дітей у цю діяльність не гарантує безконфліктності розвитку.

Молодші школярі вчаться розуміти особливості почуттів, емоційні прояви інших людей, вони вже можуть співпереживати будь-кому, оцінюють людей головним чином з позиції морально-психологічних особливостей особистості, що виявляються у взаєминах з навколишнім світом «дитина - суспільство» (в т.ч. ставлення дитини до однолітків) [8,12]. У процесі навчальної діяльності як спільної діяльності, в учнів формується ставлення один до одного, з'являються колективні зв'язки, громадська оцінка та вимогливість один до одного. На підставі прийнятих у колективі правил і традицій формується суспільна спрямованість особистості, моральні уявлення, вимоги до людей, необхідність зважати на їх думку. Взаємини

з однолітками розвивають емоційний аспект прийняття унікальності себе та іншого. Спільне проведення часу, діяльність допомагають дитині розвиватися в соціальному та особистісному плані.

У молодшому шкільному віці, як стверджують дослідження вчених у дітей з'являється почуття самоповаги, переживання власної значимості для інших; поведінка стає більш довільною (початковий рівень довільності, дозволяє дітям діяти згідно зі своїми намірами. У молодшому шкільному віці в учнів продовжується формування соціально-моральних якостей особистості на основі розвитку індивідуальних особливостей дітей. А внутрішня позиція система потреб і прагнень, яка опосередковує впливи зовнішнього світу) стає рушійною силою розвитку в людини нових якостей. [10].

Молодший шкільний вік є сенситивним у плані підготовки до саморозвитку і самовизначення особистості (ставлення до себе, іншим, світу), оскільки діти молодшого шкільного віку орієнтуються на правильність, відповідність будь-якому зразку. Дитині важливо підтримати в її самовизначенні для успішного розвитку її особистості. Вона повинна навчитися позитивно приймати себе та іншу людину просто як унікальну особистість, цінність. Це допоможе їй розуміти інших людей, допомагати їм, це необхідно для побудови адекватних взаємин з людьми. Позитивна самооцінка визначається почуттям своєї значущості, впевненості в імпонуванні іншим людям, впевненості у здатності до певного виду діяльності (проживання успіху в діяльності, мотив досягнень. Позитивне самоставлення – важливий чинник соціально-особистісного розвитку, емоційного комфорту, необхідний для гармонійного розвитку особистості.

Соціально-психологічні особливості розвитку особистості в цьому віці: потреба дитини у визнанні її навчальних успіхів (реалізується через навчальну діяльність), широкі пізнавальні інтереси (але не-стійкі), чуйність до пізнання цінностей культури, природи. Соціалізуючі чинники для дітей цього віку: інтенсивне спілкування з дорослими, інтелектуальна, емоційна та ціннісна атмосфера навколишнього середовища дитини, затребуваність

якостей і здібностей дитини, насиченість простору її життя різноманітними враженнями, творчістю, особливості виховання. Особливості віку: висока активність у пізнанні навколишнього світу, схильність до розширення кругозору, до творчості, до ігрового моделювання життєвих ситуацій, у дітей розвинена уява, немає раціоналізму в мисленні. Гнучкість особистості молодшого школяра дозволяє вибудовувати систему його виховання з різноманіттям форм, методів виховання, впливу.

Отож, молодший шкільний вік – це віковий період, в якому соціальна ситуація розвитку дитини пов'язана з початком навчальної діяльності, а новоутворення, що виникають у дітей молодшого шкільного віку (в т.ч. поява суспільної спрямованості поведінки, розвиток пізнавальної сфери, новий рівень довільного регулювання поведінки: рефлексія, внутрішній план дій та ін.), дозволяють їм перейти на новий етап вікового розвитку [11].

Провідна педагогічна ідея в роботі з молодшими школярами – формування у дітей первинних соціально-ціннісних уявлень, переконань (фундамент позитивної етичної основи поведінки), створення ситуації успіху в навчальній діяльності, організація навчально-виховного процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей та потреб дітей.

Враховуючи емоційно-позитивне сприйняття діяльності, характерне для молодших школярів, їх довірливість і відкритість до педагогів і батьків, високу активність у пізнанні світу, гнучкість особистості на цій основі можна сформувати у дітей важливі соціально-значущі якості особистості. Зокрема, вперше визначає ставлення оточуючих до дитини категорія «обов'язку», а також поціновуються наполегливість, сумлінність, старанність і відповідальність у виконанні завдань, вміння кооперуватися та діяти разом, допомагати один одному тощо [7, 8].

1.3. Сутність та виховний потенціал позаурочної діяльності у розвитку особистісних якостей в дітей молодшого шкільного віку

У дослідженнях учених, педагогічній літературі при розкритті понять «позаурочна робота», «позакласна робота», «позакласна діяльність» майже кожен з науковців, хто вивчає дану проблему, звертає увагу на те, що це, в першу чергу, діяльність, спрямована на задоволення інтересів самих вихованців. Так, наприклад, А. Кузьмінський визначає позакласну виховну роботу як процес здійснення в позаурочний час різноманітної діяльності учнів під керівництвом учителів-вихователів школи, спрямованої на задоволення інтересів і запитів вихованців, розвиток їх інтелектуальних можливостей [57]. За визначенням М. Фіцули, позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи. В інших дослідників позакласна робота подається як частина освітньої системи школярів (організується педагогом для занять із дітьми у позанавчальний час; це форма навчання (обов'язкова цілеспрямована освітня діяльність, організована поза уроків для задоволення пізнавальних потреб дітей, розв'язання завдань, які можуть бути вирішені на уроці.

Позашкільна робота відноситься до системи додаткової освіти дітей (частина системи освіти, проводиться у позашкільних установах за спеціальними програмами).

Стосовно поняття «діяльність учнів» відзначимо, що у рамках освітнього процесу її можна розділити за місцем проведення – класна та позакласна діяльність; за часом проведення – урочна та позаурочна діяльність; по відношенню до вирішення навчальних завдань: навчальна та позанавчальна діяльність. Тому надалі намагаємося розмежовувати поняття: «позаурочна діяльність», «позакласна робота» та «позашкільна робота». Разом з тим акцент у своєму дослідженні робимо на розкриття поняття «позаурочна діяльність».

Отож, позаурочна діяльність у початковій школі — це діяльність педагогів, батьків та учнів у закладі освіти, що здійснюється в позаурочний

час на засадах партнерської взаємодії суб’єктів освітнього процесу й спрямована на розвиток молодших школярів освітніх компетентностей, розширення і поглиблення їх знань, умінь і навичок, набуття самостійності й уміння вчитися, розвиток індивідуальних здібностей та особистісних якостей.

У законі України «Про освіту» наголошується про позаурочне виховання як невід'ємну частину системи освіти й спрямовується воно на розвиток здібностей і талантів учнівської та студентської молоді, задоволення її інтересів і духовних запитів, розвиток їх особистісних якостей. Мета позаурочної виховної роботи полягає у задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їх творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування, поглиблення й розширення знань, формування практичних навичок і світоглядних переконань, особистісного розвитку в цілому.

Цілеспрямована позаурочна робота сприяє виробленню звичок поведінки, що відповідають нормам загальнолюдської культури і моралі. Завдання позакласної роботи: закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі навчання; застосування їх на практиці; розширення загальноосвітнього кругозору учнів; формування в них наукового світогляду; вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту; виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; розвиток особистісних, морально-вольових якостей, організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямах виховання [61]. Її зміст визначається загальним змістом виховання учнівської молоді, який передбачає розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне виховання та інші напрямки виховної роботи. Позаурочна робота будується на загальних принципах виховання, проте вона має і свої специфічні принципи:

- Добровільний характер участі в ній. Сприяє тому, що учні можуть обирати профіль занять за інтересами. Педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес.

- Суспільна спрямованість діяльності учнів. Цей принцип вимагає, щоб зміст роботи гуртків, клубів та інших форм діяльності, відповідав потребам розбудови української держави, відображав досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва.

- Розвиток ініціативи і самодіяльності учнів. У позакласній діяльності слід ураховувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу.

- Розвиток винахідливості, дитячої технічної, юнацької та художньої творчості. Під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру: створення нових приладів, удосконалення наявних; приділення особливої уваги творчому підходу до справи тощо.

- Зв’язок з навчального роботою.

Позаурочна робота організується у формах, відмінних від класно-урочної системи навчання, і спрямована на досягнення запланованих результатів освоєння, виконання передбачуваних завдань програми.

Мета позаурочної діяльності: створення умов для реалізації дітьми своїх індивідуальних потреб (у змістовному дозвіллі, участі у самоврядуванні, суспільно корисній діяльності), інтересів, здібностей у різних сферах життєдіяльності (пізнавальної, соціальної, культурної), які не можуть бути реалізовані в процесі навчальних занять (на основі вільного вибору, розуміння духовно-моральних цінностей та культурних традицій. Визначається мета позаурочної діяльності також, виходячи зі структури та напрямів особистісного розвитку учнів, і це виховання здорової, духовно-моральної, соціально-активної, інтелектуально-розвиненої, культурної особистості.

Завдання позаурочної діяльності:

- цілеспрямована реалізація виховно-розвивальної діяльності;
- розширення загальнокультурного кругозору у дітей;
- формування позитивного сприйняття цінностей загальної освіти та успішнішого освоєння її змісту;
- формування моральних, духовних, естетичних цінностей;
- допомога у визначенні здібностей до певних видів діяльності (художньої, спортивної та ін.), сприяння в їх реалізації;
- забезпечення сприятливої адаптації дитини до школи;
- зниження навчального навантаження, враховуючи індивідуальні та вікові особливості дітей; створення простору для міжособистісного, міжвікового спілкування;
- залучення до участі у суспільно значущих справах; включення до особистісно значущі творчі види діяльності.

В цілому можна відзначити, що позаурочна діяльність сприяє розвитку активності дітей, спрямованої на перетворення навколишнього світу і самого себе, і дозволяє вирішувати завдання задоволення змінних індивідуальних освітніх запитів і потреб учнів. Вона здійснюється у різних видах діяльності школярів, у яких доцільно вирішувати завдання виховання та соціалізації [6].

Основними видами позаурочної діяльності є: ігрова, пізнавальна, дозвільно-розважальна, спортивно-оздоровча, туристично-краєзнавча, трудова діяльність, а також проблемно-ціннісне спілкування, художня, соціальна та технічна творчість тощо.

Позаурочну діяльність рекомендується організовувати за напрямами розвитку особистості: спортивно-оздоровчий, загальнокультурний, духовно-моральний, загально-інтелектуальний, соціальний. При цьому доцільно використовувати різноманітні форми організації діяльності учнів (на добровільній основі, відповідно до вибору учасників освітніх відносин): студії, гуртки, секції, екскурсії, КТД, круглі столи, диспути, етичні бесіди, проекти та ін.

Позаурочна діяльність проводиться в загальноосвітніх установах через додаткові загальнорозвиваючі освітні програми, організацію груп продовженого дня, за участі педагогічних працівників (вчителів-предметників, бібліотекаря, психолога, педагога-організатора та ін.) [62].

Діяльність поза уроками може бути організована не тільки школою, а й дитячими громадськими організаціями, соціально-педагогічними комплексами, центрами медико-соціальної та психолого-педагогічної допомоги дітям та ін. Далі розмежуємо поняття: «позаурочна діяльність», «позакласна робота», «позашкільна робота».

Позаурочна робота – це своєрідна форма навчання (обов'язкова цілеспрямована освітня діяльність, організована поза уроками для задоволення потреб особистісного розвитку дітей. Позакласна робота – це частина освітньої системи школярів (організується педагогом для занять із дітьми у поза навчальний час). Позашкільна робота відноситься до системи додаткової освіти дітей (частина системи освіти, проводиться у позашкільних установах за спеціальними програмами).

Позаурочна робота (діяльність) реалізується учителем відповідно до складеного ним плану позаурочної діяльності [74, 41].

Позаурочна діяльність передбачає для учнів багатофункціональні можливості, умови для реалізації індивідуальних освітніх запитів та потреб, з урахуванням їх інтересів, здібностей. Одним з показників результативності позаурочної діяльності є підвищення рівня сформованості соціально прийнятних особистісних якостей учнів.

Позаурочна діяльність має можливості для організації індивідуальної виховної роботи з учнями, реалізації диференціального підходу, метою якого є забезпечення кожному учневі умов для максимального розвитку його здібностей, задоволення пізнавальних потреб та інтересів у процесі засвоєння ним змісту загальної освіти. Батьки та педагоги, які знають особливості дитини, допомагають їй зробити вибір видів позаурочної діяльності.

Позаурочна діяльність, яка приносить дитині задоволення, може стати для дитини позитивним досвідом (молодший шкільний вік – час інтенсивного накопичення досвіду), за допомогою якого з віком дитина навчиться самостійно компенсувати природні недоліки та повною мірою використовувати свої здібності.

Досягнення виховних результатів позаурочної діяльності визначається за допомогою трирівневої структури.

Перший рівень результатів передбачає набуття учням соціального знання (про суспільні норми, правила поведінки, улаштування суспільства, цінності) і розуміння соціального життя. Другий рівень передбачає формування в учнів ціннісного ставлення до соціальної реальності (людина, світ, праця, сім'я, здоров'я, природа та ін. цінності), передбачає розгляд того чи іншого питання з різних сторін. Цьому сприяють диспути, дебати, круглі столи та ін. Третій рівень результатів спрямований на досягнення школярами самостійного досвіду соціальної дії в громадській діяльності, як форми діяльності участі школярів в акціях, марафонах, проектах, ярмарках та ін.

І нарешті зробимо висновок щодо вивчення поняття позаурочна діяльність. Позаурочна діяльність – це обов'язкова частина освітньої діяльності, форма освітнього процесу, спрямована на підвищення якості освітнього результату, що організується учасниками освітнього процесу (педагогами) для соціалізації, реалізації активності учнів у різних видах діяльності, створення умов для виховання, розвитку соціально значущих позитивних особистісних якостей дітей у формах, відмінних від класно-урочної системи навчання з можливістю добровільного вибору їх дітьми. Позаурочна діяльність пропонує для учнів багатофункціональні можливості, умови для реалізації індивідуальних освітніх запитів та потреб, з урахуванням їх інтересів, здібностей. Зокрема, для ефективного вирішення соціального замовлення суспільства: виховання соціально гнучкого, компетентного, відповідального, самостійного, рішучого, морального і т.д. громадянина нашої країни, необхідно використовувати освітній потенціал

позаурочного часу. Одним з показників результативності позаурочної діяльності і є підвищення рівня сформованості соціально прийнятних особистісних якостей учнів.

Далі вивчимо можливості, умови організації позаурочної діяльності для реалізації процесу виховання особистісних якостей учнів.

Головним завданням педагогів, які здійснюють позаурочну діяльність, стає виховання особистості школяра. Позаурочна діяльність збагачує та доповнює розвиток дітей під час уроків. Різні форми роботи (проєкти, екскурсії та ін.) дозволяють дітям розкрити свої таланти, свій потенціал, пізнати себе як особистість, усвідомити свої можливості, навчитися вільно взаємодіяти з однолітками та вчителями, відкрито висловлювати свою думку. Тобто така робота відкриває шлях для самореалізації кожної дитини. Тим більше, що позаурочна діяльність передбачає організацію занять за інтересами, у відповідність до потреб, можливостей дітей різного віку.

Виховання та розвиток особистісних якостей школярів у позаурочний час можливе за допомогою:

- забезпечення навчальної успішності кожної дитини як пріоритету у сфері загальної освіти;
- збереження у державній політиці пріоритету морального та громадянського виховання підростаючого покоління;
- формування нового технологічного, інформаційного середовища у освіті, поширення проектних, дослідницьких методів;
- збільшення охоплення дітей програмами додаткової освіти; розвиток територіальних соціокультурних середовищ для соціалізації та розвитку дітей (музеї науки і техніки, наприклад);
- формування у суспільстві установок та компетенцій відповідального батьківства та інших.

У рамках позаурочної роботи педагогу необхідно формувати і розвивати в учнів пізнавальну активність, самостійність, ініціативу, толерантність зокрема через реалізацію виховних можливостей різних видів

позаурочної діяльності, через проектування ситуацій і подій, що розвивають культуру переживань дитини (і її особистість загалом, її самореалізацію).

Професійний стандарт педагога дозволяє вибудувати траєкторію з формування й розвитку особистісних якостей і в конкретних умовах: діагностика, супровід, моніторинг, використовуючи можливості позаурочної діяльності (використовуючи її виховний та розвиваючий потенціал) .

Робота, яка приносить дитині задоволення, може стати для дитини позитивним досвідом (молодший шкільний вік – час інтенсивного накопичення досвіду), за допомогою якого з віком дитина навчиться самостійно компенсувати природні недоліки та повною мірою використовувати свої здібності. Участь у позаурочній діяльності допомагає дитині раціонально організувати свою діяльність, наприклад, вона має змогу навчання дітей багатьом видам практичної діяльності, що розвиває вони звичка самостійної діяльності. Також за рахунок наявності активних форм організації позаурочної діяльності (50% від загального часу позаурочної діяльності), у спілкуванні, діяльності у дітей з'являються додаткові можливості для реалізації та розвитку своїх здібностей і якостей. Поступове забезпечення кожній дитині можливостей (надання вибору корисних результативних справ) для розуміння радості вільної праці дозволить сформуватися звички перетворювати дозвілля на корисну діяльність. Так, для прикладу, одним із інструментів вчителя для організації цієї діяльності є гарна дитяча книга. Робота з художньою та ін. літературою, творча діяльність та ін. дозволяють в яскравій формі сформувати у дітей уявлення про внутрішній світ людини, етичні норми, підвищити впевненість у своїх силах, розвинути соціально-комунікативні навички. Також розвиток монологічного та діалогічного мовлення сприяє розвитку у дитини саморегуляції, пізнання світу через самостійні умовиводи та узагальнення. Відомо, що у творчості людина розкриває свою унікальність та індивідуальність. А творчий розвиток та успіхи сприяють особистісному зростанню. Тому завдання педагогів у позаурочній діяльності полягає в тому,

щоб підібрати методи та прийоми роботи з кожною дитиною, щоб відкрити та допомогти розвинути унікальну творчу особистість. Це дозволить відкрити для дитини шлях до самореалізації як важливої частини життєдіяльності дитини. Самореалізація у молодшому шкільному віці має інтуїтивний, недиференційований, пошуковий характер, оскільки усвідомлення своїх можливостей перебуває у стадії формування. Педагоги силами позаурочної діяльності здатні вплинути на цей процес, допомагаючи спрямувати активність дитини у потрібному напрямку. Якщо дитині буде комфортно в середовищі позаурочного часу, якщо вона зможе отримувати радість від успіхів у діяльності у формах і напрямках, вибраних нею самим, то процес освіти та виховання повноцінної особистості відбуватиметься ефективніше, ніж при організації цього часу без урахування думки. Учитель має пам'ятати, що педагогічна діяльність здійснюється в умовах спілкування, у процесі якого забезпечується узгодженість дій та поведінки, практичне регулювання поведінки, взаєморозуміння учасників освітнього процесу, а у процесі педагогічного спілкування у школяра формуються якості особистості суб'єкта діяльності. Педагогічне спілкування формує культуру міжособистісних відносин суб'єктів освіти. Вихователь, спілкуючись з одним учнем з приводу вирішення виховних проблем, орієнтує результат спілкування з ним на всіх дітей, присутніх у класі. І навпаки, вирішуючи загальні для групи дітей виховні завдання, зважає, бере до уваги кожного вихованця.

Отож, домінуюча роль в організації позаурочної роботи безумовно належить вчителеві, який є передусім організатором позакласних виховних заходів (організованої діяльності колективу, спрямованої на досягнення певної виховної мети), діє у співдружності з іншими педагогічними працівниками школи. Одночасно він є ініціатором залучення учнів свого класу до роботи гуртків різного спрямування .

Процес виховання особистісних якостей у молодших школярів передбачає створення педагогічних умов у позаурочній діяльності

(з урахуванням впливу інших видів діяльності та умов життєдіяльності дитини, оскільки якості формуються в цілісному виховному аспекті особистості та узгоджуються з рівнем вихованості людини), які б сприяли особистісному зростанню учнів, що навчаються (підвищенню рівня сформованості соціально значущих особистісних якостей, цінностей) через створення у дітей позитивної мотивації, відношення до дійсності і способів).

До умов сприяння тим, хто навчається у позаурочній діяльності, можна віднести позицію педагога (як фасилітатора, помічника), засновану на співпраці з дітьми (через наставництво та партнерство), що формує культуру міжособистісних відносин; надання допомоги тим, хто навчається в особистісному становленні (допомога у формуванні суб'єктної позиції, розвиток здатності свідомого вибору життєвої позиції), забезпечення успішності кожної дитини в певному виді діяльності. Також важливими є пріоритет морального та громадянського виховання підростаючого покоління в умовах всебічного розвитку особистості учнів; створення системи стимулів на розвиток індивідуальності кожного учня [30]. З цього можна зробити висновок, що позаурочна діяльність як цілеспрямована діяльність поза уроками дозволяє доповнити і збагатити розвиток дітей, що реалізується на уроках.

В цілому можна відзначити, що різновидна позаурочна діяльність сприяє розвитку активності дітей, спрямованої на перетворення навколишнього світу і самого себе, і дозволяє вирішувати задачу задоволення змінних індивідуальних освітніх запитів і потреб учнів. А характерні особливості виховання особистісних якостей дітей молодшого шкільного віку в процесі позаурочної діяльності розглянемо у наступних підрозділах нашого дослідження.

Висновки до розділу І

На основі теоретичного аналізу наукової літератури виокремлено та проаналізовано ключові поняття дослідження «особистісні якості», «позаурочна робота», «позаурочна діяльність».

Дослідження вчених дозволяють констатувати, що розвиток особистісних якостей відбувається у процесі діяльності дитини – ігрової, навчальної, трудової; потребує організації позаурочної особистісно-орієнтованої діяльності, яка забезпечує реалізацію здібностей учнів, підтримує їх досягнення і успіхи, надає можливості для прояву індивідуальних особистісних якостей кожного учня і вихованця. Результативність розвитку особистісних якостей повинна вимірюватися не лише новизною і вагомістю результатів її діяльності, але й позитивними змінами внутрішньої особистісної структури самої дитини.

Зазначено, що створюючи сприятливі умови для розвитку особистісних якостей молодших школярів, учитель має враховувати індивідуальні і вікові відмінності дітей, своєрідність здібностей кожної дитини, її особистісних якостей.

Велику роль у розв'язанні завдань освіти, виховання й розвитку учнів, зокрема їх особистісних базових якостей відіграє позаурочна діяльність, характерними ознаками якої є високі пізнавальна активність і самостійність школярів, розширення інтересів та нахилів дітей.

РОЗДІЛ ІІ. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ

2.1. Діагностика виявлення наявних особистісних якостей у дітей молодшого шкільного віку та особливостей їх прояву

Відповідно до третього завдання кваліфікаційної роботи, наступним етапом дослідження було розроблення програми емпіричного, завданнями якої передбачалося вивчення особливостей особистісних якостей дітей молодшого шкільного віку та виявлення рівня їх прояву у різних ситуаціях.

Поділяємо думку вченого Маслоу: «Хочете, щоб людина стала особистістю? Тоді поставте її з самого початку – з дитинства – у такі взаємини з іншою людиною (з усіма іншими людьми), щоб вона не тільки могла, але й змушена була стати особистістю. Зумійте організувати весь устрій її взаємин з людьми так, щоб вона вміла робити все те, що роблять вони, але тільки краще» [8].

Для досягнення мети дослідження було визначено такі три покрокові дії. Метою першого кроку був – підбір та аналіз методичного інструментарію. Другий – передбачав проведення власне дослідження за відповідними методами та методиками, збір емпіричного матеріалу. Зміст третього – включав кількісну та якісну обробку даних емпіричного дослідження, їх інтерпретацію, а також було обґрунтовано форми та методи організації позаурочної роботи, що сприяло підвищенню рівня комунікативних здібностей, відповідальності, товариськості та емпатії.

Методика констатувального етапу дослідження здійснювалась за такими напрямами:

- обґрунтування критеріїв та показників особистісних якостей молодших школярів;
- виявлення особливостей прояву особистісних якостей у дітей молодшого шкільного віку;

- обгрунтування шляхів оптимізації розвитку особистісних якостей у площині позаурочної роботи.

На етапі констатувального дослідження, яке проводилось з учнями 2-4 класів Сторожинецької гімназії взяло участь 86 респонденти.

2.1.1. Характеристика методичного інструментарію емпіричного дослідження особистісних якостей дітей молодшого шкільного віку

Попередньо до здійснення діагностики рівня розвитку особистісних якостей молодшого школяра нами була організована робота, якою передбачалось проведення заходів, спрямованих на актуалізацію знань дітей з проблеми дослідження. Зокрема: дітям було запропоновано пригадати улюблені мультфільми та дати характеристики (позитивним) героям, персонажам, які їм подобалися та аргументувати чому: «хитра лисичка», «розумний їжачок», «прудкий зайчик», «сильний альбатрос» тощо; використовувались методики ідентифікації себе з образом (рисами) тваринки: Я б хотів (ла) бути таким швидким як (зайчик, олень), але (нікого не боятись, а зайчик весь час тремтить); Я б хотів бути орлом (високо літати і усіх бачити), щоб усі мене боялись. Інший вид роботи передбачав самохарактеристику кожного, крізь призму поставлених запитань: що ти можеш сказати про себе, який ти? Яким вважають тебе? Що найбільше подобається тобі в собі та ін. Останньому цьому виду роботи також сприяли знання учнів отримані на уроках «Я досліджую світ» безпосередньо з тем змістової лінії «Я людина», коли діти описували самі себе, а також давали характеристику один одному однокласники.

Узагальнюючий такий перед етап підготовчої роботи до проведення діагностики ми пояснювали дітям, що слова, які характеризують людину з позитивної чи негативної сторони є «якостями». Саме якостями, вчинковими діями людина і вирізняється одна від одної.

Виявлення та аналіз особистісних якостей молодших школярів здійснювався за допомогою підібраних методів і розроблених методик,

які охоплювали комплекс взаємопов'язаних форм, засобів виховання: бесіди, анкетування, методика незакінчених речень, ігрові методики, тестові завдання, практичні вправи, метод ситуацій, міні-диспути, метод самооцінки, рефлексія тощо.

Щодо методів, то у процесі емпіричного дослідження на констатувальному етапі переважали: педагогічне спостереження, бесіда. Характерними особливостями педагогічного спостереження є його цілеспрямованість та планомірність, що передбачає виокремлення об'єкту та предмета спостереження. У нашому випадку об'єктом спостереження є учні молодших класів, а його предметом – рівні розвитку їх особистісних якостей за певними структурними компонентами, цілі та завдання. Опитування та бесіда здійснювалися з урахуванням вікових особливостей молодших школярів. Мета бесід полягала у з'ясуванні характеру ставлення дітей до такої якості особистості як упевненість в собі, уявлень молодших школярів щодо її значення і важливості в житті людини, оцінки власних сил та можливостей, емоційних реакцій на оцінні судження значущих людей, вибору складності завдання та способу розв'язання незвичної ситуації.

Для виявлення рівня розвитку тієї чи іншої якості нами насамперед проводились бесіди, як індивідуальні так і групові, добиралися відповідні методики, що сприяло організації взаємодії з учнями, перетворювало їх на суб'єктів спілкування та виявленню домінуючих якостей. Бесіда починалася з дружньої розмови різна за тематикою і змістом, а також індивідуальні чи колективні. Зміст бесід складався з 7-10 питань. У разі необхідності школярам пропонувалось додаткове пояснення вчителя або давались навідні питання, які допомагали визначитися з власною думкою. Так за допомогою бесіди з'ясовували уявлення учнів молодшого шкільного віку про особистісні якості та притаманність їх для них. Для прикладу, важливим напрямом бесіди було і визначення здатності школярів до емпатії, «Як ти почуваєшся, коли в твоїх друзів щось добре (погано) вийшло?» «Як ти почуваєшся, коли тебе хвалять (роблять зауваження)?», «За що дорослі

(батьки, учителі) дорікають тобі найчастіше?», «А за що хвалять?» «Як ти поводишся, коли щось не виходить?» «Що ти робиш, коли виграєш чи програєш?» тощо.

Домінуючі особистісні якості учнів виявляли і за допомогою методики «Предметні малюнки». Школярам пропонувалися картки з малюнками (чи коротким описом) позитивних та негативних вчинків однолітків. Вони мали розкласти ці картки так, щоб з одного боку знаходились ті, на яких зображено позитивні вчинки, а з іншого – негативні. Важливим є обов'язкове пояснення учнем власного вибору. У залежності від варіантів виконання цього завдання (правильне/неправильне сортування карток, обґрунтування вибору карток тощо) нами було зроблено висновки щодо прояву їх знань, розуміння сутності особистісних якостей через вчинкові дії та ін.

З метою вивчення уявлень учнів про якості особистості було застосовано і метод фронтального опитування. Діти мали відповісти на запитання: «Як поводиться відповідальна людина? За якими особливостями поведінки людини про неї можна сказати, що вона відповідальна?», «Яку людину можна назвати доброю, а яку – товариською». Навідні питання задавалися за відсутності відповідей, припущень учнів із заданого питання. Згідно з отриманими відповідями, було визначено, що діти найкраще розуміють суть понять: «товариська людина», «добра людина», «дружелюбна людина». Це було визначено за загальною жвавістю учнів, значною кількістю бажаючих висловити свою точку зору на тему питання, та безумовно переважну кількість відповідей відносно поставлених завдань. Діти називали основну властивість, характеристику для прикладу, товариської людини, зокрема дитини – завжди допоможе, поговорить та ін. Також акцентували увагу на те, яку людину можна назвати доброю. Відповідь – якщо вона іншим допомагає іншим, може разом погратися, ділиться цукерками та ін. Найбільші труднощі в учнів виникали з визначенням понять: «допитлива людина», плутали сутність «сумлінна» і «наполеглива» та «цілеспрямована людина». Отримані дані були враховані

при розробці анкет як необхідного інструменту для подальшого вивчення уявлень дітей про якості особистості за допомогою методу анкетування. Так, якість «допитливість» було конкретизовано через вивчення широти пізнавальних інтересів дітей; якість «сумлінність» було визначено через уявлення, знання дітей про те, як виконують у їхній сім'ї обов'язки, як дотримуються правил поведінки, цілеспрямованість через уміння і розуміння учнями ставити ціль свого завдання та звітувати про виконане. «Наполегливість» – характеризували при виконанні учнями завдань підвищеного рівня складності, коли окремі учні залишали завдання і не виконували, аргументуючи, що не вміють чи не знають як, не цікаво тощо.

Використання методики «Який я у спілкуванні» сприяло виявленню таких особистісних якостей як комунікативність та товариськість учнів (Додаток 2). Дана методика адаптувалась нами відповідно до вікових особливостей молодших школярів, зокрема: вилучили нетипові для нашого дослідження запитання та змінили для підсумкової кількості балів .кількісні оцінки. Школярам пропонується відповісти на запитання тесту, використовуючи відповіді «так» чи «ні», «і так, і ні». Учням пропонуються варіанти відповідей, які вони оцінюють за відповідною шкалою «так» – 3 бали, «ні так, і ні» – 2 бали, «ні» – 1 бал. Школяр повинен поруч із запитанням поставити «+» у відповідну клітинку, після того як обрав одну з відповідей. Після кожної з цих відповідей, визначається сума набраних балів і робиться висновок щодо рівня (високий, середній, низький) вихованості тієї чи іншої якості: організованість, комунікативність, сумлінність, наполегливість тощо.

Комунікативність (від латинської означає зв'язок, контакт, тому розуміли як здатність індивіда ефективно встановлювати контакти та взаємодіяти з оточуючими. Ця особистісна якість допомагає встановлювати дружні стосунки на основі психологічної сумісності. Висока комунікативність забезпечує індивіду комфортне спілкування з різними категоріями людей. Комунікативні діти (люди) викликають позитивні емоції та задоволення від

партнерства, у той час якщо ця якість розвинена слабко, відчувається напруженість та незручність, у процесі вирішення тих чи інших завдань. Рівень комунікативності визначає ефективність людини у колективній праці, його лідерські здібності.

Використання анкети «Взаємини в колективі» (за Т. А. Пріт) дало можливість виявити прояви особистісних якостей (ввічливість, толерантність, товариськість та ін.) в учнівській спільноті. Дана анкета адаптована нами до учнів початкових класів, з врахуванням вікових особливостей та шляхом зменшення нетипових для нашого дослідження запитань. Учні мають відповісти на кожне з них, вибравши відповідь, що відповідає їх позиції.

Товариськість визначаємо як прояв міжособистісних стосунків, які базуються на єдності інтересів у спільній діяльності, що є важливим для нашого дослідження у процесі позаурочної роботи. Це *здатність приймати думку інших людей та дотримуватися законів.*

Підібрані методики сприяли виявленню рівнів прояву особистісних якостей, взаємодоповнювали одна одну і цим сприяли прояву та розвитку інших у певних контекстах. Такий підхід сприяє впливу особистісних якостей на взаємодію в учнівській спільноті та результати їх навчальних досягнень.

2.1.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження щодо стану виховання особистісних якостей молодших школярів.

Отримані результати дослідження, в цілому свідчать про те, що молодші школярі мають розуміння щодо поняття «особистісні якості» людини, за умови наведення прикладів крізь призму аналізу яких підтверджують ту чи іншу якість характерну особам, їх класифікацію на позитивні і негативні, що дає можливість дати характеристику собі чи однокласнику, при постановці питання «чи хотів (ла) б ти бути схожим(ою) на героя (особу) казки, мультфільма. Позитивні та негативні якості, які молодші школярі зазначили це ті, які їм переважно притаманні і такі,

які вони прогнозують хотіли б чи не хотіли б мати. Щодо самохарактеристики, то перевагу діти надають позитивним якостям. А при завданні назвати позитивні та негативні якості, виокремлюють понад 45 позитивних особистісних якостей, що у 3 рази більше, ніж названих негативних.

Загалом учні правильно розуміють сенс слова комунікативна, товариська людина - це людина, яка багато говорить, спілкується (процес спілкування), уміє переконувати засобом своєї творчо-комукативної мови. При цьомув роботах деяких учнів (11 %) товариська людина була наділена позитивними додатковими характеристиками: «з усіма хоче познайомитися», «допоможе та підтримає», «добра», «з усіма дружить».

Багатьом дітям були потрібні навідні питання для відповіді на правила ввічливості. На думку дітей, бути ввічливим означає говорити добрі, ввічливі слова, весь час вітатись, говорити «будь ласка», «спасибі», «приємного апетиту», побажати «на добраніч», «не перебивати при розмові», тобто ввічливість пов'язувалася з культурою спілкування. Діти намагалися абстрагувати свою відповідь на питання про ввічливу людину: бути культурним, бути ввічливим, бути чуйним, бути хорошим, зробити хороше, бути доброю, бути справжньою людиною. Були відповіді, що вказують на зв'язок ввічливості з культурою поведінки: «добре поводитися», «слухатися і не сваритися», «нікого не ображати», «усім допомагати» – загальніші; «не човгати», «не стрибати по калюжі» та ін. Більшість дітей показали знання правил поведінки у школі та вдома (72,3 %). Знання учнями правил поведінки у школі конкретизувалися у відповідях дітей, а саме: «не бігати у класі, у коридорі»; «поводитися добре», ««бути витриманим», «не перебивати в розмові дорослих», «вчасно готуватися до уроку». Зміст відповідей свідчить про розуміння учнями бути чемними, відповідальними. Інші відповіді відображали обізнаність учнів з правилами культури спілкування, зокрема: «не вигукувати на уроці», «чути вчителя», «не суперечити вчителю», «не заважати на уроках», «не шуміти»,

«не спізнюватися на урок» та інші. Ще інша група у своїх групах відповідей відобразили прагнення школярів до наполегливості до старанності, через дотримання правил безпеки: «не включати електричні прилади без дорослих», «стежити за технікою, берегти», «вимикати світло», «закривати крани», «не підходити до вікна», «не розбивати речей», «тримати при собі телефон»; поводити себе відповідно встановлених правил поводження в школі, дома, у транспорті: «не бігати», «не кричати», «не смітити», «не розкидати іграшки», «дотримуватися порядку», «робити уроки» «слухатися маму і тата», «поводитися добре». Серед правил поведінки у школі найчастіше наголошували на важливості дотримання дисципліни, послуху, тиші під час уроків та інших. Правила поведінки вдома пов'язані у поданні дітей здебільшого з дотриманням безпеки, уважності, порядку, слухняності.

Методика за Ільїним дозволила нам виявити таку особистісну якість як впевненість, наскільки учні проявляють впевненість у собі, зокрема при виконанні тих чи інших завдань. Наявність такої навички як впевненість, сприяє формуванню вміння відстоювати свою думку, здатність попросити в інших про допомогу тощо.

За методикою незакінчених речень визначали прояв такої особистісної якості як відповідальність. Для прикладу: «Відповідальна людина – це така людина, яка все робить вчасно, яка переживає за себе та інших». Результати отриманих даних такі: 13 % третьокласників дають позитивну оцінку без пояснення чому відповідальна; 9,2 % учнів ототожнюють поняття «відповідальність» із суміжними - чесність, дисциплінованість, почуття сорому чи провини; 67,4 % учнів, які пояснюють це поняття через конкретні вчинки; незначну групу (10,3 %), становили діти, які дали загальну характеристику цього поняття. Серед четвертокласників зменшується кількість учнів, які називають несуттєві ознаки досліджуваного поняття (8,3 %), зменшується група дітей, які дають описи проявів відповідальності (59,1 %), проте значно зростає відсоток учнів (32,6 %), які на основі

узагальнення конкретних прикладів дають конкретне визначення поняття «відповідальність».

Відповідальність відображає не лише ставлення до інших, а й до себе і характеризує самовідповідальність. Взаємозв'язок та взаємозалежність відповідальності та самовідповідальності розкривається у працях І. Беха, В. Сухомлинського. Так, педагог-гуманіст В. Сухомлинський розглядав відповідальність як «здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх крізь призму різних прикладів, зокрема і піклування людини про людину» [53,с12]. З цього приводу він писав, що «…серцевиною людини, її коренем, від якого все залежить і все починається – є обов'язок, усвідомлення і переживання людською особою свого обов'язку. Обов'язок – це моральна основа, моральна серцевина, від якої залежить те, чого ми чекаємо від вихованця, – …готовність і вміння робити добро людям».

Відповідальність особистості, за результатами досліджень О. Гуменюк подаємо як «…співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та соціальними настановленнями і розуміємо як усвідомлення суб'єктом суті та значення власної діяльності, її наслідків для суспільства, колективу, групи, як здатність вимірювати та виявляти наслідки певного вчинку, здійсненого при повній свідомості та свободі [45].

Узагальнюючи результати методики незакінчених речень ми зустрічали безумовно різні відповіді. Зокрема: Дмитрик К., Оленка З. та ще 12 зазначили, що хотіли б бути такими швидкими як зайчик або олень. Разом з тим Радик І., Софія В. додали, щоб ще нікого не боятись, а не так як зайчик весь час тремтить. Ліза Г., Ліля О. та ще 2 дівчаток ствердно сказали, що хочуть бути красивими як лисичка, а може і дещо хитренькими, бо їх також деякі діти з класу і двору обманюють, кажуть неправду. Назар К. Андрій Б., та ще 3 четвертокласників додали, що хотіли бути таким як ведмідь, щоб усі їх боялися, але не жирним, бо важко рухатись. А я себе

бачу пташкою, яка високо і швидко літає, але щоб не перелітати з краю в край, а бути тільки дома, сказала Оля В.

Для результатів свого дослідження використали і описи, розповіді дітей на уроках «Я досліджую світ», безпосередньо з тем змістової лінії «Я людина». Відповіді, залежно від класу (1-4), а також гендерних особливостей були також різні, а саме: «Я красива, Я сильний; Я розумний, Я слухняна, Я допитливий, Я трохи лінуюсь, Я довго люблю спати, Я допитливий та інших понад 65 характеристик свого «Я». Зазначимо, що діти дають переважно собі позитивну характеристику. У ході дослідження було виявлено, що поряд з якостями, які вважають, що характерні їм (охайний, слухняний, щедрий), молодші школярі називають конструкти, які описують дії (дивлюся за собою, слухаюся, ділюся, не б'юся). Згадана тенденція простежується у всіх трьох класах, але у кожному з них має свої особливості. Хоча зміст запитань анкет спонукав продемонструвати впевненість дій у власному стилі поведінки, в своїх силах, рішучість, ініціативність тощо. Як бачимо, отримані результати свідчать про відсутність цих якостей. Проаналізувавши відповіді учнів, слід зазначити, що поряд із невпевненістю в собі, чутливістю до критики, школярі часто були незадоволені собою, уникали контактів з іншими, постійно були чимось збентежені, переживали тривогу з приводу власних дій, не висловлювати свою думку в присутності інших. Це спонукало нас до пошуку причин, серед яких і були, що окремі якості недостатньо сформовані у дітей, зокрема цілеспрямованість, самостійність, наполегливість та ін.

Учні другого класу значно легше виділяли та аналізували окремі поведінкові реакції, ніж особистісні якості людини. Діти простежують, яким чином та чи інша поведінка визначає характер спілкування та діяльності; поведінкові реакції, які дозволили досягнути успіху. А коли ж йдеться про те, якими б хотіли бути, то вони в першу чергу орієнтуються на соціальні очікування, і оперують прикметниками, які позначають відповідні якості. Відсоток якостей, які характерні для досліджуваних складає 21,3%, а серед

тих, які вони бажають чи не бажають мати – 14,7 %. Варто звернути увагу й на те, що діапазон різних особистісних якостей та зразків поведінки, які називають досліджувані, з віком стає ширшим. Учні 2 класу назвали 27 різних позитивних якостей, які мають чи хотіли б мати, а учні 3 класу – 46. Згаданий процес відбувається нерівномірно, хоча зростає кількість різних негативних особистісних якостей та поведінкових реакцій – другокласники їх згадали 23, а учні 3 класу – 32 конструкти. Перевагу надають як і учні 2, так і 3 класу моральним якостям. Домінування моральних цінностей над діяльнісними, мабуть, є природнім у ті періоди, коли інтенсивно засвоюється не предметна, хоча у молодшому шкільному віці поряд із моральними цінностями мають інтенсивно формуватися діяльнісні цінності, інакше школяр не зможе в повній мірі оволодіти учбовою діяльністю. Він не матиме належних засобів для досягнення успіху в цій діяльності, і відповідно, розвиток його здібностей буде гальмуватися.

Відповідно до виявлених особистісних якостей, що мають пріоритетне значення для розвитку особистості молодшого школяра, тобто є базовими нами визначались критерії, показники та рівні. Критерії означених якостей *(табл.2.1)* розкриваємо через зміст, показники, а саме: когнітивний (компетентність, знання); ціннісний (цінності, уявлення); діяльнісно-поведінковий (і вміння, соціальна поведінка, активність).

Таблиця 2.1

Критерії та показники особистісних якостей молодших школярів

Крите-рії	**Показники**					
	Організова-ність	Цілеспрямова-ність	Наполегли-вість	Самостійність	Відповідаль-ність	Комунікатив-ність
Когні-тивний	Наявність розуміння правил вимог своєчасного виконання завдань (початок і завершення роботи)	Розуміння сутності поставлених завдань, і кінцевої мети	Наявність розуміння сутності і змісту якості	Характеризує ознаки самостійності	Наявність знань про права і обов’язки.	Наявність розуміння сутності поняття;

Продовження таблиці 2.1

Емоційний	Вчасно приступає до виконання завдання; прагне його виконати	Проявляє задоволення від виконаного завдання; поважає однокласників за успіхи	Проявляє ціннісне ставлення до людей праці	Радіє за себе та інших, хто вчасно і самостійно виконує завдання	Здійснює гідні вчинки, поводиться чесно, правдиво, відповідально	Проявляє задоволення від спілкування зі старшими і молодшими
Діяльнісно-поведінковий	Здатність організувати себе на своєчасне виконання поставлених завдань	Вміння ставити мету, і моделювати. Послідовність виконання її досягнення	Доведення розпочатої справи до кінця	Самостійне виконання поставлених завдань	Уміє виконувати свої обов'язки; бере відповідальність за доручену справу, чи готовий прийти на допомогу	Проявляє активність у комунікації при виконанні завдань

Дослідження здійснювалось покроково – за кожним критерієм і показником означених особистісних якостей з'ясовувався рівень його прояву й сформованості. В результаті проведення діагностичної роботи нами визначено загальну характеристику рівнів розвитку базових особистісних якостей у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Для обробки даних, отриманих на першому та другому етапах дослідження, використовувалися методи математичної обробки даних. Статистичні методи дозволили представити кількісні дані у відсотках (альтернативний аналіз) і перевірити наявність чи відсутність зв'язку між рівнями навчальних досягнень молодших школярів та їх рівнями розвитку особистісних якостей. Зокрема: другокласники мають 46,2%, високого рівня сформованості для прикладу, такої якості як самостійність, 34,4% – середній, 19,4% – низький. Серед третьокласників у 26% школярів високий рівень, у 34% – середній, у 20% – низький. У четвертокласників 58,4% мають високий, 26,2% – середній, 18,6% – низький рівень самостійності.

Таблиця 2.2.

Рівні особистісних якостей молодших школярів

2-4 кл. - 86 осіб	**Рівні**		
	високий	**середній**	**низький**

Особистісні якості	*класи*			*класи*			*класи*		
	2	3	4	2	3	4	2	3	4
Організованість	21,4	46, 3	52,7	34,4	26,7	23,6	44,2	26,7	23,6
Цілеспрямованість	16,4	29,3	46,3	18,0	39,3	17,2	18,1	23,7	17,3
Наполегливість	44,7	46,4	52,1	23,4	22,	25,4	23,2	22,4	25,1
Самостійність	46,2	48,4	58,4	34,4	26,1	24,4	20,4	26,1	22,0
Відповідальність	48,4	50,2	58,2	28,3	25,4	26,1	28,3	25,4	181,
Комунікабельність	39,3	46,3	58,4	21, 0,	17,2	21,4	40,2	17,2	22,2

Щодо цілеспрямованості, то другокласники мають 16,4% високого рівня, 18,2% – середнього, 18,4% – низький. Серед третьокласників у 29,3% школярів високий рівень, у 39,3% – середній, у 23% – низький. У четвертокласників 46,3% мають високий, 17,2 % – середній, 17,3% – низький рівень самостійності.

Найвищим є показник *у* четвертокласників: самостійність – 58,2 %, відповідальність – 58,2% та комунікативність – 58, 4 %. Найнижчим є розвиток цілеспрямованості у другокласників – 16,4 %, третьокласників – 29,3 %.

Згідно ознак наполегливості, то високий рівень якості характеризується тим, що учні постійно прагнуть доводити розпочату справу до кінця; уміють тривалий час втримувати мету, долають труднощі, не залишають роботу і доводять її до завершення, якщо до неї й спав інтерес. Це є вектором необхідності включення у позакласну роботу таких видів роботи за змістом, які б викликали в учнів інтерес і стимулювали до діяльності та взаємодії.

Високий рівень – це учні, які вирізняються цілеспрямованістю, організованістю, наполегливістю, самостійністю, відповідальністю; швидко

адаптуються завдяки своїй комунікативності, висловлювали свою думку, з інтересом вислуховували інших, володіли емпатією, з позитивною поведінкою, альтруїстичними мотивами вчинків, ініціативні, які завжди доводили розпочату справу до кінця, вимогливо ставилися до результатів своєї діяльності та діяльності своїх однокласників-товаришів; оптимістично сприймали труднощі й докладали максимум самостійних зусиль для досягнення поставленої мети.

Середній рівень – це молодші школярі, які характеризуються достатнім рівнем розвитку цілеспрямованості, організованості, наполегливості, відповідальності; активні, хоча іноді вдавалися за допомогою вчителя, але прагнули видати успіх за власний, із ситуативною поведінкою, що передбачала надання переваг реалізації спочатку егоїстичних потреб, а потім – вчинків на користь інших. Їм характерні ще й бережливість, чуйність. Залежно від настрою, інтересу, рівня знань, умінь і умов організації діяльності ці учні виявляли оптимізм, ініціативність або, навпаки, були байдужими й діяли під керівництвом дорослих. Вони виконували лише ті доручення, які їх цікавили, не завжди виконували розпочату справу до кінця, були не завжди уважними й доброзичливими до людей, але на зауваження реагували позитивно.

Низький рівень сформованості особистісних якостей мали досить пасивні учні, які виявляли інтерес до справи тоді, коли від них вимагали вчителі та ще й час від часу їх контролювали. При вирішенні складних завдань у них частіше превалювали егоїстичні інтереси. Вони ухилялися від виконання доручень, а якщо й виконували їх, то без піднесення, не доводили розпочату справу до кінця, не прагнули до високих досягнень і задовольнялися необхідним мінімумом. Ці учні звикли до виконання шаблонних рішень. Характеризувалися вони і недостатньою організованістю, розгублені, мали труднощі при висловленні своєї думки, часто перебивали співрозмовників, не бажаючи їх вислуховувати.

Підсумовуючи результати констатувального етапу експериментальної роботи, зазначимо, що сучасний стан розвитку особистісних якостей дітей молодшого шкільного віку загалом потребує подальшої уваги, широкого впровадження активних форм та методів навчання, які б забезпечили підвищення ефективності цього процесу. Цьому за нашим припущенням має сприяти організація позаурочної діяльності.

Оскільки процес формування необхідних якостей відбувається в діяльності, то цей зв'язок стає помітним, якщо систематизувати виокремлені важливі особистісні якості, беручи за основу взаємини, в які вступають молодші школярі з приходом до школи та залученням їх до позаурочної роботи. До них відносять: *працьовитість*, яка, у свою чергу, неможлива без цілеспрямованості, наполегливості, старання, тощо; справедливість – в сенсі звички слідувати нормам та правилам рівності; самоконтроль – як здатність стримувати свої емоції та/або керувати бажаннями, потребами, інтересами, тощо; ввічливість – являє собою постійну повагу до оточуючих, а також тактовність, поштивість, шляхетність та ін.; комунікативність,, як готовність брати на себе справи ключової важливості незалежно від їх складності; готовність і бажання посильно допомагати, належним чином співчувати, щиро виявляти терпимість, безкорисливість, мати витримку та ін.

2.2. Позаурочна робота як домінуючий простір виховання особистісних якостей у дітей молодшого шкільного віку

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури дозволили виявити оптимальні умови організації позаурочної діяльності з дітьми молодшого шкільного віку для виховання особистісних якостей молодших школярів та їх розвитку в цілому.

Позаурочна діяльність молодших школярів у час, вільний від навчання, умовно поділяється на два періоди: перший – після закінчення уроків

і до початку самопідготовки, якщо це група продовженого дня і другий – після виконання домашніх завдань. Зосереджуємо увагу на другий період. Саме на цьому етапі і передбачаємо планування роботи відповідно до інтересів молодших школярів – колективні та групові форми відпочинку, індивідуальні позаурочні заняття [62, с. 8].

Відповідно завдання школи, зокрема учителів, які забезпечують організацію позаурочної діяльності мають забезпечити високий рівень психоемоційного комфорту, створити доброзичливу атмосферу, надати молодшому школяреві бажання та потребу звернутися до дорослого в ситуаціях, де потрібна його допомога та підтримка.

Умови позаурочної діяльності мають сприяти відчуттю захищеності, довіри. Обсяг і зміст діяльності молодших учнів повинен відповідати рівню й характеру їхнього психічного розвитку, враховуються специфічні особливості різних видів позаурочної діяльності та сформованість сфер особистості молодшого школяра.

Відповідно, з метою ефективності розвитку особисті молодшого школяра, оптимізації виховання особистісних якостей нами розроблена модель оптимізації виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності, основними елементами якої є: мета і завдання організації позаурочної роботи та розвитку особистісних якостей, принципи, зміст, передбачених видів роботи, критерії розвитку особистісних якостей, методичне забезпечення реалізації передбачених завдань, методичне забезпечення (форми, методи) організації позаурочної роботи, прогнозовані результати.

Цільовий компонент моделі спрямований на розкриття основної ідеї – виховання особистісних якостей молодших школярів у процесі позаурочної діяльності, на поетапне формування складових особистісних якостей.

Уся позаурочна діяльність грунтується на принципах: особистісно-орієнтованому; системно-діяльнісному, активності та розвитку в діяльності, поваги і визнання особистості дитини.

Змістово-процесуальний компонент розкриває сутність змісту основних видів роботи, занять: мотивація, цілепокладання, пізнання, узагальнення.

Організаційно-методичне забезпечення передбачає форми роботи – фронтальні, групові, парні, індивідуальні колективні; методи, засоби та технології – ігрові, колективно-творчі, інтерактивні технології (діяльність, що поєднує різні види діяльності учнів, результатом якої є їх позитивна активність, що супроводжується проявом позитивних особистісних якостей).

У молодшому шкільному віці на зміну ігровій діяльності приходить навчальна та виховна. Тому в позаурочній діяльності повинно відбутися поєднання ігрової, навчальної та виховної діяльності.

Модель організації позаурочної роботи будувалась на принципах добровільності, мінімуму регламентованості, але максимуму взаємної симпатії і довір'я з метою виховання особистісних якостей молодших школярів, на основі особистісно-гуманного та діяльнісного підходів з врахуванням запитів та інтересів дітей. Добровільність відвідування, розмаїтість форм та власне зміст такої позаурочної роботи, і демократичні взаємини учителя і учня є глибоко гуманними й відображають провідну ціль – вселити у дитини віру у власні сили і можливості, формувати кожну дитину не просто як особистість, а як творчу індивідуальність.

Теоретичний аналіз доробку вчених та власне результати констатувального етапу дослідження свідчать, що розвиток особистісних якостей молодших школярів зумовлюється різними чинниками, серед яких найчастіше виділяють такі:

- Вплив діяльності на розвиток і виховання тієї чи іншої особистісної якості. Саме у діяльності, насамперед навчальній і трудовій, формуються організованість, наполегливість і витримка, впевненість у собі. Тому розроблена нами модель і передбачає включення дітей у різні види діяльності поступово, з урахуванням віку, збільшуючи їх складність.
- Добровільність участі у позаурочній діяльності.
- Гармонійне поєднання різних видів діяльності.

- Досконаліть методів організації позаурочної роботи, яка передбачає як навчання так і виховання.
- Єдність методів роз'яснення і переконання із практичною вправою (поєднання виховання ідеалів, віддалених перспектив особистості з відпрацюванням умінь долати труднощі у конкретних повсякденних справах).
- Дотримання встановленого режиму.

Прогнозувались різні види роботи до кожної виокремленої базової якості.

Зокрема, для розвитку цілеспрямованості включали види роботи, які спрямовувались на формування у школяра цінностей та інтересів; створювались умови для доведення розпочатої справи до кінця; вироблялись вміння планувати власну діяльність за показниками її перспективного результату; розвивались уміння самоконтролю у діяльності, об'єктивної оцінки обставин її здійснення. Працюючи над розвитком такої особистісної якості у дітей як «цілеспрямованість», зверталась увага на тісний зв'язок емоційної сфери тому, що переживання успіху чи невдачі спонукає або гальмує вольові зусилля; і в тому, що гарний чи поганий настрій, емоційний фон діяльності в певній мірі обумовлює її інтенсивність, результативність, радість досягнення мети обумовлює подальшу діяльність.

Важливими умовами виховання такої особистісної якості як «наполегливість» виокремлено: формування уміння не відволікатися на другорядні справи у процесі виконання основного завдання; акцентування уваги на необхідності доведення розпочатої справи до кінця; виховання почуття обов'язку та відповідальності за доручену справу.

Для виховання самостійності необхідні насамперед знання і уміння, у тому чи іншому виді діяльності.

А для виховання такої особистісної якості такої як організованість, необхідна активність упродовж дня, але недопустиме перевантаження, яке стимулює поспіх, поверхове ставлення до виконуваного завдання, а також веде до загальної неорганізованості та інші.

Тому розроблена нами модель *(рис.2.1)* базувалась на врахуванні визначених умов виховання особистісних якостей (організованість, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість) молодших школярів та на науковому обґрунтування форм, методів й засобів впливу, що забезпечують взаємодію вчителя, батьків, практичного психолога з дитиною молодшого шкільного віку в контексті їх розвитку. Зміст розвивальної програми-тренінгу, що становив основу моделі, був спрямований на виховання базових тих особистісних якостей, що найбільше корелюють з досягненнями, успіхами дітей молодшого шкільного віку, сприяють особистісному становленню школяра.

Кожен вид розвивальної роботи будувався на основі індивідуального та діяльнісного підходів, що сьогодні є актуальним у реалізації завдань НУШ, враховувалась «зона найближчого розвитку» школярів, як основне вчення психології розвитку особистості, оскільки особистісні якості виявляються у діяльності, у ній же вони розвиваються і виховуються.

Отож, позаурочна діяльність у вихованні молодших школярів є так би мовити сполучною ланкою між навчанням у школі – формальною освітою та позашкільною неформальною освітою, крізь призму залучення школярів до різноманітних, цікавих форм організації життєдіяльності, дозвілля, на принципах добровільності, зацікавленості інтересів учнів, які виходять за межі шкільної програми. З огляду на специфіку позаурочної виховної роботи з молодшими школярами, на основі аналізу поглядів учених-дослідників, педагогів і психологів на означену проблему доцільно зауважити на педагогічні умови ефективної організації виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності. Зокрема:

- забезпечення особистісного розвитку учнів у процесі позаурочної діяльності;

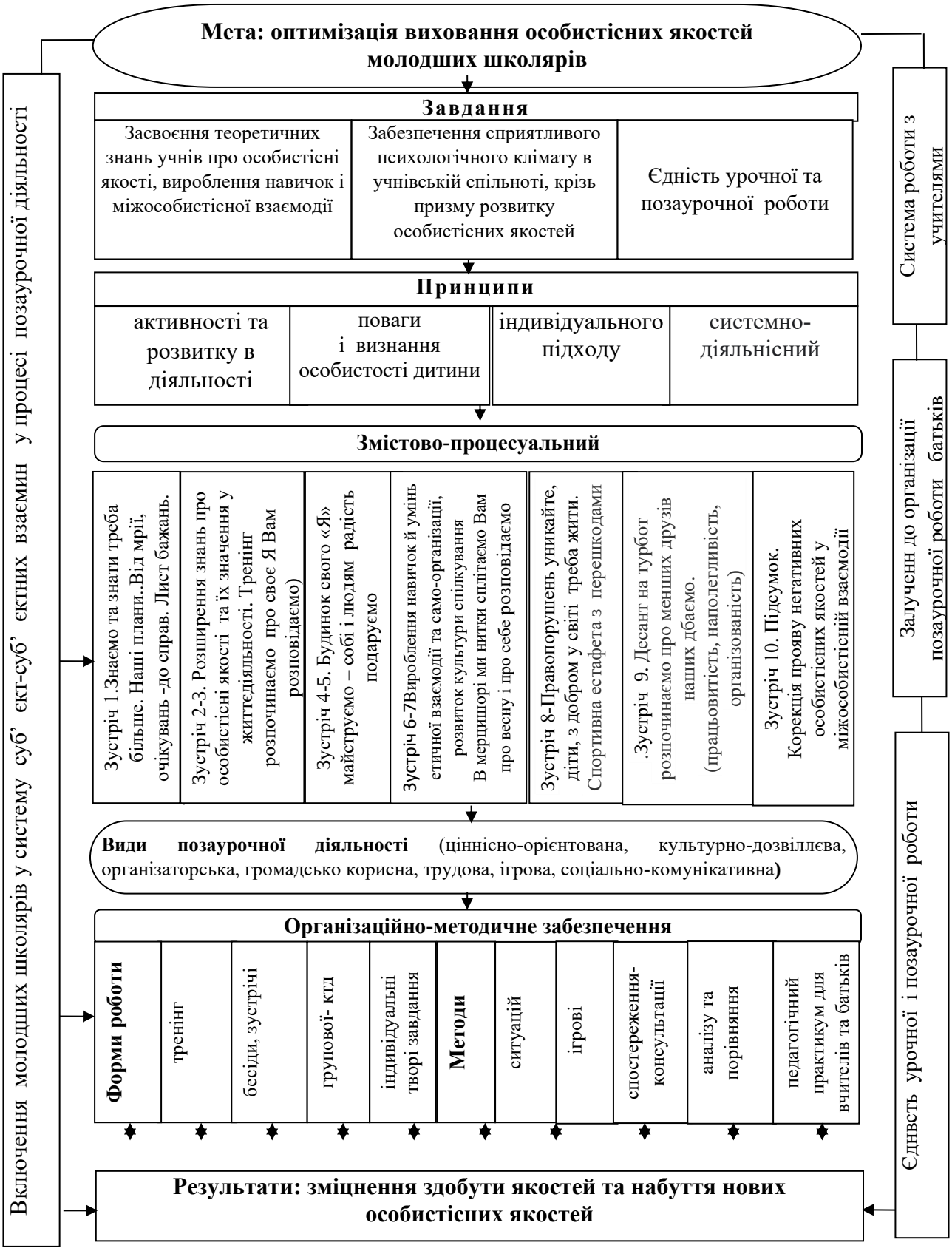

Рис. 2.1. Модель формування особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності

- залучення молодших школярів до різноманітних форм спільної групової діяльності з метою прояву активності;
- використання ігрової діяльності у позаурочній виховної роботи з молодшими школярами;
- забезпечення такої системи перспектив, яка б відповідала інтересам як всього дитячого колективу, так і кожного окремого школяра;
- провідна роль педагога щодо об'єднання зусиль школи, батьків, громадськості.

Проведення тренінгу передбачало організацію занять, виконання навчальних завдань, більшість із яких проходили в ігровій формі і викликали в учнів інтерес і позитивні емоції. Важливою умовою тренінгу було забезпечення реалізації принципу доступності (добір завдань, які молодші школярі могли б виконати з врахуванням вікових та індивідуальних можливостей). Кожне наступне заняття вибудовувалось за принципом концентризму (складність завдань підвищувалася). Взаємодія зі школярами забезпечувалася похвалою, підтримкою, вірою в успіхи, доброзичливістю. Значна увага надавалась виробленню вмінь планувати, організовувати, контролювати й самостійно оцінювати свою роботу.

Стартовим майданчиком було ознайомлення учнів-респондентів нашого дослідження з програмою (змістом, графіком зустрічей та відповідними правилами) наших позаурочних занять, яка була розрахована на 1 семестр (і передбачала 1-2 зустрічі на тиждень), створення позитивного емоційного настрою на подальшу роботу.

Наступні наші заняття (2+8 з тривалістю 30-40 хвилин) передбачали виявлення та розвиток у молодших школярів уявлень про особистісні якості, формування вмінь приймати поставлену дорослим мету і самостійно її ставити, планувати й організовувати свою діяльність, діяти згідно із правилами різного рівня складності, підпорядкувати свою діяльність свідомо поставленій меті, переборюючи сторонні бажання, страх, лінощі; формування мотивації досягнення успіху в діяльності; тренування особистісних якостей;

розвиток уміння діяти за зразком; уміння долати труднощі. Під час тренінгових занять забезпечувалась єдність різних видів діяльності дітей: ігрова, навчальна, трудова, спортивна, оскільки це було однією із умов розвитку особистості учнів, зокрема і їх особистісних якостей. Набуті в одній діяльності уміння і навички за певних умов успішно переноситься на іншу діяльність, що сприяло засвоєнню нових навичок і умінь. Заняття проводились як в індивідуальній так і груповій формі. Складовими кожного з них були визначені – ритуали-вітання (коло зустрічей чи створення емоційного настрою), які передбачені НУШ, мета, реалізація завдань, вправ та ігор, спрямованих на розвиток особистісних якостей та підсумок. Усі завдання для тренінгу були підібрані таким чином, що будь-яке з них було не тільки зрозумілим, але й прийнятим дитиною, тобто так, щоб вони стали її особистою метою і бажанням. Лише за умови високої внутрішньої активності самого учня можна успішно формувати особистісні якості, а без цієї умови їх розвиток неможливий.

Під час проведення тренінгових занять дії й поведінка учасників контролювалися вчителем, а при необхідності запрошувався і психолог школи чи люди інших професій, створювалися такі ситуації, у яких діти могли самі проявляти самостійність, наполегливість, відповідальність. Значна увага приділялась стилю спілкування учнів з однокласниками та вчителя й учнів, оскільки нашим дослідженням була виокремлена і така якість як комунікабельність. Заняття будувалось так, щоб діти почували себе вільно, не боялися висловлювати свої думки, зробити помилку. Учитель виступав помічником, фасилітатором. На відміну від традиційного стилю спілкування вчителя, тобто, коли він говорить, а діти слухають і запам`ятовують, на тренінгових заняттях здебільшого говорили й діяли діти, а вчитель виконував функцію режисера.

Первинними були бесіди із використанням таких запитань:

- Як Ви розумієте сутність таких понять «самостійність», «цілеспрямованість», «наполегливість», «дисциплінованість»,

«організованість», «активність», «комунікабельність», працьовитість», виберіть одну з них та прокоментуйте її ознаки, тобто в чому вона проявляється.

- Кого з учнів класу можна назвати наполегливими, а кого самостійними чи організованими? Доведіть чому ви так міркуєте?
- Яких учнів Ви б назвали в класі неорганізованими, несамостійними, обгрунтуйте чому?
- Навіщо людині потрібна витримка, наполегливість чи інші особистісні якості, які ви знаєте, доведіть.

Оскільки молодшим школярам ще не зовсім зрозумілим є зміст окремих особистісних якостей, то ми на конкретних прикладах оповідань, казок, мультфільмів, вчинків оточуючих людей (товаришів по класу, друзів, батьків, знайомих) поглиблювали у них розуміння цих понять. Водночас, формували мотиви стриманої поведінки, виховували здатність аналізувати свої почуття, бажання, дії, уміння розуміти свій внутрішній стан, приймати свідоме, а не імпульсивне рішення у певних ситуаціях, досягати свідомо поставленої мети. По «Чарівній драбині успіху» діти рухались до вершин перемоги, створеного конкурсу чи естафети. На кожній сходинці були свої вправи, завдання, підсумок – виражали знання і практику щодо розуміння молодшими школярами і набуття в собі нових особистісних якостей.

Інтерес викликала в учнів вправа «Стрибунчик-стрибунець» спрямована на розвиток здатності приймати мету і планувати свою діяльність згідно із правилами; переміщення персонажів мультфільмів, казок по одному й тому ж ігровому полю, але на основі різних правил із різним рівнем складності. Організація пошукової роботи передбачала набуття навичок, здатності до планування.

На завершальних заняттях проводились підсумки роботи, оцінка результатів, крізь призму впливів методів, прийомів на когнітивний, емоційний та діяльнісний розвиток школярів та надання психолого-

педагогічних рекомендацій вчителям початкової школи та батькам щодо виховання особистісних якостей молодших школярів.

Цікавим змістом вирізнялась і тренінгова вправа щодо вироблення вмінь організованості. Дітям пропонувалося самостійно (із незначною допомогою вчителя) спланувати й скласти режим дня для казкового героя, який його порушує, або для свого друга-однокласника. Скласти й красиво оформити. А кожного наступного заняття доповідали чи дотримуються правил-вимог. Це сприяло вихованню самостійності, організованості відповідальності за доручену справу.

Спільною тренінговою вправою була розробка моделі чарівного «Будиночка мого Я». Одночасно завдання цього заняття дозволяло формувати у дітей уміння діяти спільно у команді та тренувати прояв таких особистісних якостей, які стали цеглинками для «Будиночка мого Я», зокрема: організованість, комунікабельність, цілеспрямованість, самостійність, наполегливість у досягненні позитивного результату. Застосовуючи дану вправу, ми виходили з того, що це викличе інтерес в учнів до наступних занять, забезпечить включеність всіх учасників групи у роботу. За допомогою бесіди з учнями обговорювалося, що необхідно для будівництва (план, будівельні матеріали з картону, кольорового паперу, фарб тощо). На цьому занятті учні повинні були підготувати загальний план будівництва чарівної оселі свого Я, тобто спланувати свою подальшу роботу. Учитель виступав помічником-фасилітатором.

На кожному занятті передбачали розвиток пізнавальних процесів; умінь працювати за правилом, за словесними вказівками дорослого, за зразком; уміння робити вибір; тренування прояву особистісних якостей таких як: організованості, самостійності, наполегливості. Спостереження свідчили про те, що дітям дуже подобається малювати, розфарбовувати, моделювати, тому ми використовували такі вправи, які спрямовані на прояв творчості та водночас розвивають уміння уявляти образ, зосереджуватися, діяти за правилом, тренувати самостійність, наполегливість, витримку.

Для цього використовувались вправи: створи образ до визначної тобою особистісної якості, розфарбуй, оживи (поєднали виконання цієї вправи за методикою - ейдетика).

Організується взаємодія учасників заняття, можливості для самовираження, самореалізації дітей за допомогою різних видів та засобів діяльності (ігри, художня творчість та ін.). У результаті практичної діяльності навчалися розуміти моральний зміст діяльності.

Враховуючи особливості формування особистісних якостей передбачалось використання цілеспрямованої та педагогічно обгрунтованої системи різних методів і засобів виховання, організацію різних видів практичної діяльності та спілкування (тільки у діяльності та спілкуванні методи виховання отримують свою практичну реалізацію).

Уявлення у дітей про важливість тієї чи іншої якості можна формувались за допомогою використання словесних методів переконання, які звернені до свідомості учня через повідомлення та обговорення інформації (в т.ч. власного досвіду) за допомогою слова: оповідання, інструктаж, роз'яснення, бесіда, дискусія (суспільне обговорення шляхів вирішення спірного питання).

З метою формування позитивного досвіду поведінки через організацію діяльності дітей використовувались практичні методи привчання: практичні роботи, вправи (повторення та вдосконалення способів дій як звичної основи поведінки), приклад, наслідування (позитивної поведінки героїв творів); розвиваючі ігри-хвилинки, заохочення, наявність і пояснення перспектив діяльності – методи стимулювання (спонукання до соціально схвалюваної поведінки через оцінку вчинків). Засобами передбачалось використання інформаційно-методичного забезпечення занять: ІКТ, роздатковий матеріал тощо. Як прийоми і засоби виховання використовували ігрові елементи, враховуючи наявність у дітей сильної ігрової мотивації, творчий характер діяльності, можливість проявити дитині себе, свої індивідуально-психологічні особливості, використовуючи свій досвід і набуваючи нового, а успіх у грі стимулює дитину закріпити ті особистісні якості, вміння,

які школяр демонстрував у тому чи іншому виді діяльності, а також набути нових. Появі позитивних емоцій (співпереживання та інших) сприяло створення сприятливого психологічного клімату (підбадьорювальне, доброзичливе ставлення до дітей у процесі роботи; готовність прийти на допомогу, відкритість і радість за досягнення кожного учня. Постановка пізнавальних питань і завдань активізувала мислення, стимулювала, досягнення дітей, прояви позитивної поведінки тощо); ситуація успіху (педагог, передбачаючи можливості невдачі дитини, допомагав їх уникнути; організація співробітництва між дітьми: діалоги, робота у групах (сприяє формуванню комунікативних та інших особистісних якостей); колективне обговорення ефективних способів поведінки на основі конкретного досвіду, способів корекції діяльності (у процесі спілкування).

Результативний компонент передбачає наявність позитивної динаміки формування особистісних якостей учнів.

Одним із аспектів моделі виховання особистісних якостей у молодших школярів є підвищення психолого-педагогічної компетентності і їх батьків щодо педагогічно правильної взаємодії з дітьми; засвоєння батьками і вчителями учнів початкових класів чітких уявлень про особистісні якості та особистість дитини молодшого шкільного віку зокрема.

Зустрічі, консультації з батьками були як планові так і ситуативні, залежно від запитів батьків з питань, для прикладу: як зацікавити дитину читати улюблену книжечку, чи навчити дотримуватись режиму дня, розвивати емпатію, зацікавити відвідувати гурток, налагоджувати контакт взаємодію з дітьми. Надавались групові та індивідуальні консультації для батьків і з питань значення особистісних якостей для результатів навчання школяра, як привчити дитину до організованості, як навчати бути відповідальною через виконання домашніх доручень чи постійних обов'язків (навести порядок у куточку іграшок чи догляд за вазонами і т.д).

Вибудовуючи модель позаурочної роботи щодо оптимізації процесу виховання особистісних якостей молодших школярів, усвідомлювали,

що навчання і виховання можуть бути результативними тільки тоді, коли вони за своєю суттю стануть цілісними, системними, індивідуально-особистісними, коли з їхньої структури не випаде жодна ланка, що має відношення до життєдіяльності індивіда, коли враховуються не тільки вікові особливості, а розвиток індивідуальних особистісних якостей. Саме за таким підходом здійснювалось подальше наше дослідження, щодо виховання особистісних базових якостей, які реалізуються упродовж усього життя людини і виступають фундаментом для усіх виховних впливів, надаючи виховному і освітньому процесові безперервного, цілісно-завершеного характеру забезпечують вироблення системи самовиховання. А ефективність різних видів позаурочної роботи визначалась виховною спрямованістю форм і методів її організації, що передбачали самостійний пошук істини, і все це сприяло вихованню становленню особистості молодшого школяра, розвитку особистісних якостей, зокрема.

Позаурочна робота учителів тих класів, учні яких виступили респондентами нашого дослідження здійснювалася у погодженні із навчальною шкільною програмою, сім'єю та громадськістю. Адже, як стверджує життєвий досвід, хоч і невеликий але й практичний, там, де не враховуються зазначені особливості, у системі безперервної освіти виникає педагогічний вакуум, наслідки якого дорого обходяться державі, людям та особистості, зокрема і це призводить до втрати дитячих талантів, зубожіння духовного світу, до соціальної апатії, байдужості, через втрачений саморозвиток як наслідок недостатнього безсистемного виховання як на уроці так і в позаурочний час. Створюючи дітям безпечне й творче середовища для набуття знань, творчих навичок і вмінь вирішували питання цілісного освітнього простору, в якому оригінально поєднується колективна, групова та індивідуальна робота, коли школяр сам може вибирав улюблені види діяльності, вільно випробовував свої сили, розвивав свої здібності, що давало змогу значно випередити своїх ровесників у розвитку пізнавально-

умінь, при цьому проявити свою здатність до самостійності, до самонавчання.

Головним напрямом позаурочної роботи вважаємо забезпечення єдності, інтеграції у системі «особистість – сім'я – школа – громадськість» як цілеспрямованого педагогічного впливу на розвиток суб'єктної позиції дитини у цьому процесі, на виховання особистісних якостей школярів, регулювання оптимальних взаємин.

2.3. Реалізація моделі оптимізації виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності та результати її ефективності

У процесі реалізації моделі оптимізації виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності, відстежуємо позитивний вплив розробленої програми-тренінгу на виховання, на розвиток особистісних якостей учнів, за якої належна увага приділялася організованості школярів під час їх участі в спільній діяльності, що дає можливість кожному відчути себе суб’єктом власної діяльності, відповідальним як перед собою так і перед однокласниками. Така організація роботи сприяла закріпленню набутих особистісних якостей чи вихованню нових.

Реалізація програми- тренінгу, яка стала основою розробленої нами моделі виховання особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності, підібраний комплекс методів й методик дозволили нам визначити динаміку позитивних означених особистісних якостей. Ці зміни ілюструємо на прикладі учнів третього класу, де саме реалізовувалася наша модель під час педагогічної практики, мною як педагогом організатором позаурочної роботи в ЗЗСО.

Узагальнені результати дослідження рівнів (змін) особистісних якостей молодших школярів представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Динаміка показників розвитку особистісних якостей

молодших школярів (у %)

3 клас – 18 учнів / Особистісні якості	Констатувальний етап дослідження			Реалізація програми оптимізації виховання		
	Рівні розвитку			Рівні розвитку		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Організованість	50, 4	24, 8	24,8	67, 4	16,4	6,2
Цілеспрямованість	27,3	30,4	39,3	40,8	58,4	20,4
Наполегливість	40,8	34,8	24, 4	49,4	40,2	10,4
Самостійність	52,3	25,2	22,5	58,4	28,4	13,3
Відповідальність	49,4	28,2	22,4	56,4	26,6	17, 0
Комунікабельність	58,4	18, 4	23,2	68,4	21,4	10,3

Результатом розвивальних впливів можна вважати наявність зростання показників особистісних якостей у досліджуваних на високому рівні та зменшення відповідно на низькому рівні. Як видно із таблиці, збільшилось число третьокласників: із високим рівнем організованості з (50,4% до 67,4%), комунікабельності (з 58,4 % до 68,4 %); із середнім рівнем *цілеспрямованості* (з 30,4 % до 58,4 %) та *наполегливості* (з 34,8 % до 40,2 %). Зменшилась кількість учнів, що мали низький рівень цих особистісних якостей: організованість (24,8 % до 6,2 %), а наполегливість з 24,4 % до 10,4 %.

Порівняння показників, отриманих на етапі реалізації програми оптимізації виховання особистісних якостей, засвідчили позитивні зміни в особистісному розвитку досліджуваних.

Отримані дані експерименту свідчать, що рівень розвитку особистісних якостей обумовлений впливом емоційної сфери досліджуваних, що і нами прогнозувалось і передбачалось при розробленні критеріїв виховання особистісних якостей молодших школярів, а також реалізації діяльнісного підходу, сьогодні актуального ще й з позиції НУШ.

Грунтуючись на позитивній динаміці сформованості особистісних якостей молодших школярів, можемо стверджувати, що розроблена нами теоретична модель формування якостей є ефективною.

Ефективність реалізації запропонованої тренінгової програми у зміст позаурочної роботи щодо розвитку особистісних якостей молодших школярів схвалили і батьки та вчителі паралельних класів. З 18 осіб 77,3 % батьків досліджуваних учнів повідомили про зміни у поведінці та прояви позитивних особистісних якостей дітей, які почали самостійно, без нагадувань виконувати доручення по дому, а головне самостійно виконували домашнє завдання, докладали максимум зусиль, настирливості й наполегливості, щоб зробити доручену справу добре і своєчасно.

Звідси, як бачимо, головне завдання вчителя забезпечувати єдність урочної і позаурочної роботи, використовуючи при цьому ситуації, в яких знання і дії разом давали б змогу фіксувати динаміку особистісного й розвитку дитини, суть якого полягає у вмінні дитини самостійно, а іноді з допомогою вчителя, реалізувати свої нахили у практичній діяльності, бути впевненим у прийнятті рішень, сумлінним і відповідальним у виконанні поставлених завдань. Так на приклад на тренінговому занятті «В Мерцишорі нитки ми сплітаємо – весну радісно стрічаємо і про себе розповідаємо» в учнів поглиблювались їх знання про поліетнічність держави, прищеплювалась дітям повага до культури і традицій усіх національностей, що проживають на її території, збагачували школярів цікавими знаннями про світ і все це ставало підгрунтям для виховання особистісних якостей людини: толерантність, комунікабельність, самостійність, організованість, активність, витримку при зустрічі із труднощами у навчанні, в даному випадку практичній роботі, наполегливість для вчасного завершення розпочатої справи і радіти успіхам, обмінюватись почуттями за допомогою барвистої української мови та виготовленими мерцишорами. Школярі обгрунтовували, що виготовити квітку сприяли їм знання і вміння набуті на уроках технології, щодо користування ножицями, плетіння нитки.

Разом з тим Оленка К. зауважила, що вона виготовила самостійно, бо це вже робить вдруге, а Дмитрик З. підтвердив, що якби не Оленчина допомога, то у нього нічого б не вийшло, а ще він був старанними, сумлінним і наполегливим, додала однокласниця Оленка. Організація такої позаурочної роботи, коли дитина відчуває себе самостійною особою, яка вміє працювати як незалежно від інших, так і у колективі, бо переживає й за інших свідчить про її важливість у становленні її як особистості. Важливою умовою, регулятором таких взаємин, як показало наше дослідження, є інтерес колективу до окремої особистості і набуття дитиною досвіду соціальної відповідальності, переживання за успіх колективної творчої справи, кожного не тільки за себе, а й за іншого. Така відповідальність завжди сповнена світоглядного змісту, основою її є свідомість і зрілість, стійка життєва позиція людини.

Отож, позаурочну роботу, як зазначає Т.І. Сущенко, правомірно можемо розглядати як «...стартовий майданчик від якого залежить увесь особистісний і творчий потенціал індивіда, що розвивається і навіть ще не вибудовує свої життєвих плани й перспективи» [67 с.89]. Практики, ті, хто є справжніми учителями-дослідниками, завжди помітять, як відрізняються діти, яким пощастило зі шкільної парти, а може й раніше, ще на етапі дошкілля пізнати радість перемоги в тому чи іншому виді позаурочної роботи: декламування віршів Т. Шевченка чи гри в шахи, випробувати свої здібності в шкільному міні- театрі, або зробити нову модель м'якої іграшки, щоб потім подарувати її найдорожчій людині або дошкільнятам чи дітям інтернатної установи, які так чекають на цю зустріч. Організація такої роботи не буде лише гордістю, хоча й цим також, адже серед дошкільнят є і молодші братики чи сестрички. І не така вже й важлива сама модель, як те, на що затрачена духовна енергія дитини, як багато вона пережила, перестраждала, з чого раділа у процесі доцільно організованої позаурочної діяльності. Тому своєчасне осмислення досвіду організації продуктивної позаурочної діяльності дітей на принципах їхньої добровільної підвищує ефективність як позаурочного

виховання, збагачує цілісний педагогічний процес сучасної школи. Беручи участь у передбачуваних видах діяльності кожна дитина має відчути позитивні враження, від незвичного, у позаурочній роботі, при цьому проявляючи і свою бодай маленьку, але власну ініціативу, яка є нерозривною від навчальної і разом з тим специфічною, особливою, зокрема для становлення і розвитку особистості дитини.

Доведено, що позаурочна робота – це, передусім, процес особистісного зростання духовного збагачення при використанні дитиною свого дозвілля.

Відомий український науковець Г. Васянович, зазначає, «…якщо позаурочна робота, діяльність за формою стали більш схожі на розв'язання життєвих ситуацій, які пробуджують свідоме й активне тяжіння до самопізнання самовдосконалення свого Я, то це і є найвагоміший результат такої роботи» (14). Саме ця мудрість вченого стала основою запропонованих порад вчителю.

Поради вчителю.

1. *Передусім розберіться у поняттях:*

✓ Що таке позаурочна діяльність?

Позаурочна діяльність — це діяльність спрямована на розвиток здобувачів освіти, їх індивідуальних здібностей, на розширення інтересів і поглиблення їх знань, умінь і навичок, набуття самостійності й уміння вчитися.

2. *Проаналізуйте у чому сутність і особливості організації позаурочної діяльності.*

✓ Особливості позаурочної діяльності саме з учням початкових класів?

✓ активізація всіх видів учнівської діяльності в результаті неопосередкованого (а не авторитарного) впливу вчителя/ки на дитину;

✓ зміст, методи й організаційні форми позаурочної діяльності менше регламентовані, ніж під час уроку, і переважно реалізуються через

роботу найрізноманітніших дитячих самодіяльних творчих об'єднань і занять за інтересами;

- ✓ індивідуалізація позаурочного освітнього процесу здійснюється через надання кожній дитині можливостей вибору конкретних занять за власним бажанням;
- ✓ відсутнє оцінювання навчальних результатів здобувачів освіти, натомість у різних видах позаурочної роботи діти збагачують особистий досвід, здобувають необхідні вміння та навички, що уможливлює загальний розвиток дітей і підвищує їхню пізнавальну активність;
- ✓ розширюються і поглиблюються знання здобувачів освіти, закріплюються надбані на уроках уміння і навички, розвиваються здібності дітей, задовольняються інтереси, потреби, формується самостійність.

3. Переосмисліть, що потрібно врахувати під час організації позаурочної діяльності учнів.

- ✓ Чинники організації позаурочної діяльності учнів (вікові та індивідуальні особливості дітей; інтеграція ігрової, навчальної та позаурочної діяльності; об'єднання дітей різного віку в позаурочній діяльності).
- ✓ Особливості використання конструкторів LEGO в позаурочній діяльності. При використанні конструктора LEGO в позаурочній діяльності початкової школи, доцільно звернутися до методичних порад посібника «Шість цеглинок» та «Гра по-новому, навчання по-іншому».
- ✓ При цьому враховувати інтереси, запити та можливості дітей.

4. Пам'ятайте!

Діяльність учнів набуває цілеспрямованого характеру в умовах досяжності мети, чіткості її постановки, поступового ускладнення завдань, усвідомлення просування до мети як наслідок власних зусиль. Тому перед учнями необхідно ставити завдання оптимального ступеня важкості,

дотримуючись принципу від простішого до складнішого, від легшого до важчого, але цікавого.

5. Надавайте чітку інструкцію щодо виконання завдання.

Розповідайте учням, як і в якій послідовності, якими засобами необхідно виконувати те чи інше завдання. Для цього можна використовувати картки-інструкції з планом роботи, картки-підказки тощо.
У протилежному випадку, завдання буде виконуватись без усвідомлення, механічно, бо у випадку труднощів, чи невдач учні втрачають віру в успіх.

6. Враховуйте зміст, завдання позаурочної роботи

Зміст позаурочної діяльності змінюється паралельно зі змістом освіти, яка сьогодні набуває практико-орієнтованої діяльнісної спрямованості.

Завдання поставлені перед дитиною мають бути посильної складності, конкретними, а їх виконання необхідно перевіряти.

7. Пам'ятайте!

Участь дитини у позаурочній діяльності має викликати у неї цікавість.

У роботі зі школярами використовуйте індивідуальні й групові консультації.

Не забувайте якомога більше схвалювати дії дитини, підтримувати кожен її успіх.

8. Керуйтесь нормативною баз позаурочної діяльності

Організація позаурочної діяльності в закладах загальної середньої освіти відбувається на засадах гуманної, особистісно зорієнтованої, національно-визначеної освіти відповідно до чинних нормативних документів.

Висновок до розділу 2

З метою вивчення та подальшого розвитку особистісних якостей молодших школярів у позаурочній діяльності була організована та проведена дослідно-пошукова робота, яка включала завдання констатувального етапу дослідження та розробку й реалізацію моделі оптимізації виховання особистісних якостей молодших школярів. Проведений констатувальний етап дослідження за допомогою підібраного комплексного методичного інструментарію (методів – бесіди, педагогічного спостереження, анкетування учнів, вчителів, батьків) сприяв виокремленню рівнів особистісних якостей молодших школярів та визначення потенціалу позаурочної роботи, щодо поліпшення цього виховного процесу.

Аналіз даних щодо реалізації тренінгової програми запропонованої нами моделі, підтвердив збільшення кількості учнів (експериметальних груп), з високим та середнім рівнем сформованості особистісних якостей, що свідчить про її ефективність.

Результати наших спостережень показали, що найголовніша функція позаурочної роботи – віднайти такі види діяльності, які б сприяли прояву особистісних якостей дитина, реалізації, самоствердженню себе. Адже, формування особистісних якостей та особистості в цілому відбувається в умовах відкритої суперечності між її способом життя (який вона прагне змінити) та її можливостями, що якоюсь мірою випереджають цей спосіб життя. Досягнення такої мети неможливе за допомогою лише одного виду діяльності, потрібен педагогічно виважений комплекс, що включає в себе пізнавальну, естетичну, трудову, художню, спортивну та інші види діяльності, що і передбачає організація позаурочної роботи. Такий методологічний висновок має важливе значення для визначення шляхів розвитку особистісних якостей та особистості в цілому, що поєднує в собі моральну чистоту, духовне багатство і фізичну досконаліть.

Виховання особистісних якостей у позаурочній роботі розглядаємо як важливий крок до повного цілісного особистісного зростання. Проведене

дослідження висвітлило і значення шкільного оточення, у якому живе дитина, особливо такого, що приваблює не тільки творчим напрямом діяльності, а й теплотою взаємин, людським співчуттям, формує особистісні установки і духовні потреби, створює комфортний психологічний клімат, добрі взаємини між учителем-вихователем і дітьми, а також. підтвердило важливість міжособистісних взаємин слід як одну з найважливіших умов успішного становлення особистості.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу досліджень з проблеми виховання особистісних якостей молодших школярів визначено:

- особистісні якості як відносно стійкі структурно-змістовні психологічні компоненти, характеристики особистості, що виявляються через ставлення до дійсності, до навколишнього і до самого себе в діяльності та поведінці людини;

- розкрито особливості розвитку особистісних якостей у молодшому шкільному віці. Зазначено, що особистісні якості формуються комплексно: отримання знання потрібно підкріплювати формуванням ставлення до них і закріплювати практичними діями.

- виокремлено критерії, показники та рівні розвитку базових особистісних якостей молодших школярів для проведення констатувального етапу дослідження.

У процесі дослідження виявлено, що респонденти у своїх відповідях більше називають конструктів, що належать до групи моральних цінностей, а також використовують опис зразків позитивних чи засуджувальних вчинків, замість необхідності назвати конкретну особистісну якість.

За результатами констатувального етапу дослідження встановлена необхідність подальшого розвитку особистісних якостей молодших школярів, що й зумовило мету розроблення моделі оптимізації процесу виховання особистісних якостей молодших школярів в умовах позаурочної роботи.

Модель оптимізації процесу виховання особистісних якостей молодших школярів в умовах позаурочної роботи була побудована з урахуванням вікових особливостей молодших школярів, принципів: систематичності; співробітництва, активності та розвитку особистості в діяльності, поваги та визнання та ін.

Реалізація програми, як основи моделі розвитку особистісних якостей молодших школярів, яка базується на принципах активності та розвитку в діяльності, поваги і визнання особистості дитини, індивідуального

та діяльнісного підходів, спрямована на формування у молодших школярів уявлень про особистісні якості, вміння приймати поставлену мету і самостійно її ставити, планувати й організовувати свою діяльність, діяти згідно із правилами; досягнення успіху. Основними засобами здійснення цієї роботи слугували різні види форми групової та індивідуальної позаурочної роботи, узгоджені з учителем учнів, які стали респондентами дослідження.

На підсумковому, контрольному етапі дослідження встановлено перевагу високого та середнього рівнів розвитку особистісних якостей, що підтверджується збільшенням кількості учнів з високим рівнем організованості, цілеспрямованості, наполегливості, самостійності, відповідальності та ін.

На основі проведеної дослідно-експериментальної роботи з особистісних якостей молодших школярів можна зробити висновок, що розроблена та реалізована модель виховання особистісних якостей молодших школярів засобами позаурочної є ефективною.

Проведене нами дослідження дозволило простежити окремі тенденції у виховання особистісних якостей у молодшому шкільному віці у позаурочній діяльності.

А результати магістерської роботи окреслюють необхідність подальшої дослідницької роботи, щодо пошуку шляхів та засобів ціннісної підтримки розвитку особистісних якостей молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія: у 2 ч. Тернопіль: Стародубець, 2005. Ч. 2: Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. 412 с.
2. Базильчук Л. В. Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. *Методи і засоби забезпечення інноваційності едукаційного процесу в закладах освіти:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 24–25 квіт. 2008 р.). Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. С. 4–5.
3. Балл Г. О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія.* 1994. № 2. С. 3-11.
4. Безкоровайна О. В. Особистісне самоствердження учня – актуальна проблема сучасного виховання. *Світ виховання.* 2007. № 4 (23). С. 6–10.
5. Безкоровайна О. В. Технології виховання культури особистісного самоствердження: метод. посіб. Рівне: РДГУ, 2008. 118 с.
6. Бельська Л. Л. Моральне виховання молодших школярів засобами українського фольклору у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Рівне, 2012. 20 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
8. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
9. Білозерська С. Роль спілкування у формуванні та розвитку моральних якостей молодшого школяра. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* 2003. Вип. 8. Ч. 2. С. 101–108.
10. Білозерська С. Психологічні аспекти виховання моральних якостей в молодшому шкільному віці. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка».* 2006. Вип. 7. С. 15-27.
11. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія.* 2008. № 2. С. 49-57.

12. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія і суспільство.* 2009. № 4. С. 119-126.
13. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. 340 с.
14. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 256 с.
15. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Харків: «Фоліо», 2005. 768 с.
16. Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : метод. посіб. / під заг. ред. К. І. Чорної. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
17. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доп. й виправл. Рівне: Волинські береги, 2011. 552 с.
18. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
19. Грошовенко О. П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2007. 16 с.
20. Державний стандарт початкової загальної освіти (проєкт). Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF
21. Дубасенюк О. Позакласна робота в системі освіти України. *Наукові записки. Сер. Педагогічні науки.* 2016. Вип. 138. С. 36-43.
22. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
23. Євтух М. Б., Черкашина Т. В. Культура взаємин : підручник. 3-тє вид., переробл. і допов. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. 340 с.
24. Карпенко Л. М. Позакласна робота в школі: теорія і практика. Київ: Либідь, 2017. 272 с

25. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Вища школа, 2005. 343 с.
26. Ковалишина С. Гра – драматизація як форма позакласної роботи. *Рідна школа*. 2015. №10. С. 64-68.
27. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи / С. У. Гончаренко та ін. *Рідна школа.* 1991. № 6. С. 48–55.
28. Киричок В. А. Використання інноваційних форм і методів у вихованні культури гідності молодших школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді:* збірник наук. праць Ін-ту проблем виховання НАПН України / ред. колег. О. В Сухомлинська, І. Д. Бех та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2013. Вип. 17, кн. 1. С. 327 - 335.
29. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1-4 класів. *Шкільний світ.* 2015. № 45. С. 14-24.
30. Коваль П. М. Педагогічні засади розвитку особистісних якостей молодших школярів засобами ритміки і хореографії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 1998. 198 с.
31. Козлова Т.В. Організація позакласної роботи в школі: теорія і методика. Харків: Веста, 2019. 224 с.
32. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 440 с.
33. Левківський М. В. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: монографія / за ред. М. В. Левківського. Житомир, 2008. 271 с.
34. Лебідь І. В. Функціонування моральних цінностей у аспекті особистісно зорієнтованого виховання. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді).* Зб. наукових праць. Київ: Пед.думка, 2000. К. 2. С. 109-113.
35. Мацук Л. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів в умовах сьогодення: теорія і практика. *Освітній простір України.* 2017. № 9. С. 137–140.

36. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання): навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2012. 288 с.
37. Мельниченко В. Ю. Позакласна діяльність як засіб формування ціннісних орієнтацій у здобувачів початкової освіти. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки :* матеріали X Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (31 березня 2023 року): збірник тез. Київ : УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. Част. 1. С. 421 - 423.
38. Мельниченко В. Ю. Позакласна діяльність – невід'ємний компонент у професії вчителя початкових класів. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір:* збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 19 травня 2023 року. Нікополь : Навчально-методичний кабінет, 2023. С. 156–161.
39. Мішечкіна М. Є. Характеристика основних підходів у вивченні впевненості в собі. *Наук. вісн. Бердян. держ. пед. ун-ту. Гуманітарні науки.* 2008. № 1. С. 97–103.
40. Момотюк Л. Б. Уроки громадянськості як одна з форм громадянського виховання молодших школярів. *Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій школі:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер.: Тернопільський нац. пед. ун.-т. ім. В.Гнатюка. Тернопіль, 2006. С. 56-59.
41. Музика О. Л. Ціннісна підтримка особистісного росту. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки*. 2005. №6 (30). Ч.II. С. 232 – 240.
42. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Освіта України.* 2004. № 94. С. 6 -10.
43. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Н. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
44. Осипчук О. П. (Поліщук О. П.). Педагогічні умови формування моральної поведінки у молодших школярів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2017. Вип. 17 (60). С. 272–275.

45. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2004. 248 с.
46. Поліщук О. Методика та педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* 2019. Вип. 4. С. 127-134.
47. Поліщук О. Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. *Молодий вчений.* 2018. № 4.1 (56.1). С. 60–63.
48. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
49. Практична педагогіка виховання : посібник з теорії та методики виховання / за ред. М. Ю. Красовицького; упоряд. Іванюк Г. І. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2000. 218 с.
50. Роговець О. В. Структура громадянськості молодших школярів. *Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук.* 2012. № 4. С. 53-58.
51. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / за ред. В. В. Войтовець; пер. М. Кашуба. Львів : Світ, 1995. 528 с.
52. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Київ: Рад. школа, 1976. Т 3: Методика виховання колективу. С. 403-637.
53. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибр. тв.: в 5-ти т. Т.3. Київ: Рад. школа, 1977. С. 3-283.
54. Сухомлинська О. Моральне виховання учнів: педагогічна наука та практика. URL: http://osvita.ua/school/method/upbring/332/
55. Тадєєва І. М. Організаційно-педагогічне забезпечення формування гуманності у молодших школярів. *Збірник праць молодих науковців університету.* 2002. С. 67-73.
56. Третяк О. П. Виховання в дітей ціннісного ставлення до людини як психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія.* 2013. №1. С. 67-71.

57. Тугай В. М. Особливості виховання толерантних взаємин молодших школярів. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія».* 2015. № 51. С. 134-142.
58. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Вибр. Пед. твори: 2-х т. Київ: Рад. школа, 1983. Т.1. 488 с.
59. Федорова М. А. Змістова характеристика моральних цінностей молодших школярів. *Молодь і ринок.* 2016. С. 56-62.
60. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарук; НАН України; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. 742 с. (с. 134-135.)
61. Червінська І. Б. Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. 515 с.
62. Чапюк Ю. С. Молодший шкільний вік як сензитивний щодо розвитку творчого мислення: теоретичні аспекти. *Innovative Solutions In Modern Science*, 2016. № 1 (1). С. 118–123.
63. Шагай Н. М. Структура моральної вихованості молодших школярів: теоретичний аналіз. *Науково-методичний журнал. Т.42. Педагогічні науки.* Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. Вип. 29. С. 74-78.
64. Шагай Н. М. Формування моральних якостей молодших школярів – важлива передумова становлення громадянина. *Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій освіті:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 4-5 травня 2006 р.). Тернопіль: Тернопільський нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2006. С. 59-63.
65. Яновська М. Г. Моральне виховання і емоційна сфера особистості. *Класний керівник.* 2003. № 4. С. 24-29.
66. Яременко П. С. Морально-духовне виховання сучасної молоді. Київ : Лібра, 2010. 167 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика на виявлення розуміння учнями сутності визначених базових особистісних якостей

Вправа 1.

Мета: визначення рівня розуміння молодшими школярами таких базових особистісних якостей

Завдання 1. Виберіть ті варіанти відповідей, якими б охарактеризували розуміння означеного поняття.

Обведіть букву, під якою розміщена правильна відповідь для вашого міркування.

Поважати себе означає:

а). бути ввічливим, скромним і з дорослими і молодшими та друзями;

б). поводитися совісно, добре лише тоді, коли поруч є дорослі;

в). не дозволяти ображати себе, відстоювати себе, якщо ти правий;

г). бути сумлінним і відповідальним за свої слова, дії, вчинки;

д). бути працьовитим, наполегливим завжди;

е). працювати лише тоді, коли про це надують дорослі.

Завдання 2.

Якщо Ти погоджуєшся з твердженням, то обведіть букву, у якій зашифрована відповідь.

Бути відповідальним значить:

а). знати свої права і обов’язки;

б). не відповідати за справи, які роблять інші;

в). уміти виконувати свої обов’язки;

г). сумлінно виконувати доручену справу;

д). завжди прийти на допомогу іншим.

Вправа 2. Методика «Асоціативний кущ»

Мета: виявити прояви самостійності, організованості учнів при їх діях, вчинках.

До слова *самостійний* доберіть ваші дії:

Я самостійний, коли … (виконую уроки, збираюся вранці до школи, виконую доручення вчительки, допомагаю татові).

Вправа 3. Гра «Чарівні окуляри»

Мета: закріпити уявлення дітей про позитивні особистісні якості; дати можливість дітям побачити позитивні риси кожного з дітей в класі. Вчити визнавати цінність кожної людини. Виховувати почуття поваги один до одного.

Слово вчителя. Діти, уявімо собі, що у нас є незвичайні окуляри – чарівні. В них ми можемо розгледіти те добре і хороше, ціннісне, що є в кожній людині, навіть якщо інколи вона приховує це від усіх.

Зараз я приміряю ці чарівні окуляри… Ой, які ви всі красиві, привабливі, веселі та розумні. Вчитель підходить до кожної дитини і називає хоча б одну її позитивну якість.

Потім пропонує дітям приміряти ці окуляри, подивитись один на одного і спробувати побачити якомога більше доброго, хорошого в кожному з них, навіть, якщо раніше цього не помічали.

Діти по черзі надівають чарівні окуляри і називають позитивні якості своїх однокласників.

У випадку, якщо комусь важко це зробити, вчитель або інші діти допомагають однокласникові. За можливості бажано не повторюватись, розширюючи коло позитивних рис людини.

Вправа 4. Ігрова вправа «Клубочок»

(Учитель бере клубочок з різнокольорових ниток – символів різних почуттів людини та рис її характеру, пояснюючи це дітям).

Учитель. Намагаючись стати вихованою, гідною поваги людиною, кожен із нас має усвідомлювати свої позитивні та негативні якості, риси характеру.

Пригадайте кожен свої позитивні якості, якими ти вважаєш, що відрізняєшся від інших.

Узявшись за ниточку клубочка, продовжимо речення: «Мій друг сказав би про мене, що я…». (Клубочок передається по класу від учня до учня, останній передає нитку вчителеві, утворюється коло).

Учитель. Прагнучи стати кращими й гідними людьми в житті, пам'ятайте слова, які зможуть допомогти вам це зробити: Щастя не слава, не гроші – все це минає. Щастя – це друзі хороші, шана людська?

Вправа 5. Самохарактеристика «Склади своє Я»

Дітям пропонується підібрати до слова «Я» слова, які б сказали про нього (про неї), який, яка вона.

Бесіда підсумок.

- З чого складається «Я» людини?
- Від чого залежить прояв нашого «Я»?
- Чи можна, тільки зустрівши людину, визначити її характер, людські якості?
- Як ви гадаєте, чи залежать від самої дитини її якості, звички, риси характеру? Які якості, людські чесноти ви б хотіли щоб були характерні для Вас?

Вправа 6. Анкета 1. Самооцінки молодшого школяра, щодо наявності особистісних якостей

Шановні учні!

Спробуйте оцінити себе за п'ятибальною шкалою (від 1 балу – найменшого до 5 балу – найвищого) щодо наявності у себе таких сформованих особистісних *якостей:*

10 моїх «Я»

1. Комунікабельний
2. Товариський
3. Скромний
4. Сумлінний
5. Відповідальний
6. Самостійний
7. Наполегливий
8. Цілеспрямований
9. Організований
10. Працьовитий

За цими ж цінностями оцінити кожного учня його однокласником(ницею) та вчителем, порівняти отримані дані (чи адекватною є самооцінка дитини порівняно з оцінкою її іншими). Подати дані можна у вигляді таблиць.

Додаток Б

Вправа 1. Анкета «Стосунки в колективі» (за Т. А. Пріт)

Дана методика дає можливість визначити товариськість у колективі та охарактеризувати взаємини у класному колективі. Анкета адаптована до віку учнів початкових класів шляхом зменшення кількості пунктів та виключення нетипових для нашого дослідження запитань і містить 7 запитань. Учні мають відповісти на кожне з них, вибравши відповідь, що відповідає їх позиції. Опрацювання результатів здійснюється шляхом якісного аналізу вибраних відповідей та формується висновок про стосунки в класному колективі.

Зміст анкети

1.Як ти почуваєшся в класі?

а) весело;

б) спокійно;

в) сумно;

г) самотньо;

д) неспокійно;

е) невпевнено.

2. Чи подобається тобі хтось з учнів класу? (Так, ні).

3. У твоїх стосунках з однокласниками переважають… (доповни)

а) розуміння один одного;

б) допомога один одному;

в) співпереживання;

г) повага один до одного;

д) спільне захоплення чи заняття улюбленою справою.

4. Що найбільше тебе хвилює у взаєминах з однокласниками?

а) байдужість;

б) недовіра;

в) дорікання;

г) висміювання;

д) злість.

5. Чи маєш ти бажання запросити до себе на День народження когось із вчителів? (Так, ні)

6. Учні у твоєму класі:

а) дружні;

б) нещирі;

в) конфліктні.

7. Що найбільше тобі подобається робити з однокласниками?

а) вчити уроки;

б) відпочивати в природі;

в) захищатися від небезпеки;

д) проводити вільний час разом;

е) розмовляти про цікаві події;

ж) святкувати свій День народження;

з) допомагати іншим.

Вправа 2. Методика «Який я у спілкуванні» (за Е.А. Альшевською)

Ця методика допомагає визначити рівень комунікабельності та товариськості учнів. Дану методику ми адаптували відповідно до молодшого шкільного віку дітей: виключили нетипові для нашого дослідження запитання, зменшили кількість пунктів тесту та змінили кількісні оцінки для підсумкової кількості балів. Учням пропонується відповісти на запитання тесту, використовуючи відповіді «так», «ні», «і так, і ні».

З трьох варіантів відповідей «так», «ні», «і так, і ні» потрібно обрати одну і поруч із запитанням поставити «+» у відповідну клітинку. Кожна із цих відповідей оцінюється відповідною кількістю балів: «так» – 3 бали, «і так, і ні» – 2 бали, «ні» – 1 бал. Визначивши суму набраних балів робиться висновок щодо рівня товариськості та комунікабельності досліджуваних відповідно рівнів: високий, середній, низький.

Інтерпретація результатів:

Запитання	Відповідь		
	Так	Ні	І так, і ні
1. Чи легко ти спілкуєшся з людьми?			
2. Чи багато в тебе друзів?			
3. Чи буває тобі нудно наодинці?			
4. Чи можеш ти приховати своє незадоволення, коли зустрівся з людиною, яка тобі не подобається?			
5. Чи вмієш ти приховати свій поганий настрій?			
6. Чи вмієш ти першим примиритися після сварки з другом?			
7. Чи здатний ти поступитися своїми інтересами, поглядами під час спілкування з однокласниками?			
8. Чи з’являється в тебе бажання розповісти друзям про цікаву подію, що ти дізнався?			

Високий рівень - 18 – 24 бали. Ти товариська людина, яка відчуває велике задоволення від контактів із близькими, знайомими й незнайомими людьми. Цікава людина у спілкуванні. Друзі й знайомі цінують твоє вміння вислухати, зрозуміти й дати пораду. Але не переоцінюйте свої можливості, адже інколи занадто балакучий. Будь уважним до співрозмовників, стеж за їх реакцією, намагайся не нав’язувати своїх думок.

Середній рівень - 10 – 17 балів. Ти достатньо товариська людина, але спілкуючись зазнаєш деяких труднощів. Маєш мало друзів, зі знайомими не завжди знаходиш спільну мову. Іноді в розмові нестриманий,

неврівноважений. Тобі варто бути щирим, уважним, доброзичливим до своїх співрозмовників. Крім того, не завадило б перебороти деяку невпевненість у собі.

Низький рівень - до 10 балів. Ти людина сором’язлива, замкнута, у колі знайомих, зазвичай, відмовчуєшся. Тобі більше подобається перебувати на самоті. Натомість це не означає, що ти не маєш друзів і знайомих. Цілком імовірно, вони цінують тебе за вміння слухати, зрозуміти, пробачити. Якщо прагнеш вільно висловити свою точку зору, сперечатися на рівних, стати цікавим співрозмовником, потрібно, подолавши свою сором’язливість, бути щирим у суперечці, активно підтримуючи бесіду. Для того, щоб висловлювання не здалися недоречними, варто розвивати й удосконалювати навички спілкування. Крім того, можливо, ти занадто критично ставишся до себе, до своїх знань, умінь, навичок.

Додаток В

Таблиця

дослідження рівнів прояву скромності

(за адаптованою методикою Є.П. Ільїна)

Досліджувані	Питання 1	Питання 2	Питання 3	Питання 4	Питання 5	Питання 6	Питання 7	Питання 8	Питання 9	Питання 10	Всього балів	Рівень сором' язливос
1	1	1	0	1	0	0	1	1	0	0	5	н
2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	17	с
3	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	7	н
4	2	3	2	3	2	2	3	2	2	2	23	в
5	3	3	2	3	2	3	3	2	2	3	26	в
6	2	2	2	3	2	3	3	2	3	3	25	в
7	1	1	2	1	1	2	2	1	2	2	15	с
8	2	2	2	3	2	3	3	2	3	3	25	в
9	1	0	0	0	1	1	0	1	1	1	6	н
10	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2	17	с
11	1	0	0	0	1	1	1	1	1	0	6	н
12	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0	4	н
13	1	1	1	0	1	1	0	1	0	0	6	н
14	1	3	2	3	3	3	3	2	3	3	26	в
15	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1	6	н
16	1	1	0	0	0	1	0	1	1	0	5	н
17	2	2	3	2	2	3	3	3	3	3	26	в
18	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	16	с
19	2	2	3	2	3	3	3	3	2	3	26	в
20	1	0	0	0	0	1	0	1	1	1	5	н

21	1	2	1	1	2	2	1	2	1	1	14	с
22	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0	4	н
23	2	2	1	3	2	3	3	3	3	3	25	в
24	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	6	н
25	1	1	1	0	1	1	0	1	1	0	7	н
26	2	3	2	3	2	3	3	2	3	3	26	в
27	3	3	2	3	2	3	3	3	3	3	28	в
28	1	1	0	0	0	1	0	1	1	0	5	н

У позакласній діяльності широко використовувались пізнавальні і розвивальні ігри. Ігри – це спеціально створені ситуації, які моделюють реальність, з якої учням пропонується знайти вихід. Учитель створював ситуації новизни, актуальності, морального переживання, цікавості, подиву. Перевага ігор полягає в тому, що вони вимагають від кожного учасника активності, винахідливості, творчого підходу у вирішенні завдань. Такий вид діяльності стимулював і підтримував інтерес до навчання. Наприклад, гра «Людина, хто вона?» проводилась нами за типом телегри «О, щасливчик». З цією метою клас об’єднувався у 3-4 команди. Для вибіркового туру обирався один представник від кожної команди. В основну гру потрапляв той, хто швидше за інших відповідав на запитання. Асистенти слідкували за швидкістю і правильністю відповідей. Практичне значення у вихованні моральної самосвідомості старших підлітків мали тести: «Самоповага», «Чи є Ви капітаном власного життя?», «Визначення типу темпераменту», «Чи вольова ти людина?», «Який я насправді». Метод тестування застосовувався для стандартизованого виміру індивідуальних відмінностей та давав цінні дані для вивчення особистості і її потенційних здібностей.